

Stavovi prema Romima kod osnovnoškolske djece

Horvat, Melita

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:216188>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Diplomski studij psihologije

Melita Horvat

Stavovi prema Romima kod osnovnoškolske djece

Diplomski rad

Rijeka, 2016.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Diplomski studij psihologije

Melita Horvat

Stavovi prema Romima kod osnovnoškolske djece

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Barbara Kalebić Maglica

Rijeka, 2016.

Izjava

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad izradila samostalno, koristeći isključivo znanje stečeno na Filozofskom fakultetu u Rijeci, pri Odsjeku za psihologiju, služeći se navedenim izvorima podataka te uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Barbare Kalebić Maglica, kojoj se srdačno zahvaljujem.

U Rijeci, 2016. godine.

Zahvale

Na početku, zahvaljujem svojoj mentorici, dr. sc. Barbari Kalebić Maglica, za svo uloženo vrijeme, pomoć i podršku koje mi je pružila za vrijeme pisanja ovog rada.

Također, zahvaljujem i dr. sc. Domagoju Švegaru koji je svojim stručnim savjetima pomogao u oblikovanju ideje, kao i u kasnijoj izradi ovog rada.

Uz to se želim zahvaliti i svim ostalim članovima Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Rijeci, koji su svojim radom i stručnošću svakodnevno obogaćivali moje znanje i pomogli mi da još više zavolim svoju buduću struku.

Zahvaljujem se i ravnateljima, učiteljima i stručnim suradnicima Osnovne škole *Martijanec* i Osnovne škole *Sveti Đurđ*, učenicima i njihovim roditeljima, bez kojih izrada ovog rada ne bi bila moguća.

Zahvaljujem se i Kristini Bačani koja je izvršila lekturu rada, čime sam pisanje diplomskog rada uspješno privela kraju.

I za kraj, posebno se i od srca želim zahvaliti svojim roditeljima, obitelji i prijateljima na svakoj pomoći, podršci i svoj pruženoj ljubavi tijekom studiranja.

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati povezanost osobina ličnosti roditelja i izraženosti njihove socijalne distance prema Romima s negativnim stavovima djece prema pripadnicima romske etničke manjine. Također, ispitani su i efekti koje različite vrste kontakata imaju na intenzitet stavova djece prema Romima.

Istraživanje je obuhvatilo prigodni uzorak od 45 djevojčica i 61 dječaka drugog i trećeg razreda dviju osnovnih škola u Varaždinskoj županiji te njihovih roditelja, 76 majki i 27 očeva. Od toga 54 djece školu pohađa zajedno s pripadnicima romske etničke manjine, dok njih 52 pohađa školu bez ijednog učenika romske etničke manjine. Djeci su prikazane fotografije romske djece i djece bijele rase, a zatim je proveden kratki intervju od 5 pitanja i primijenjena je Skala privlačnosti u kojoj su djeca pridavala određene atribute djeci na fotografijama. Nakon toga je primijenjena Skala socijalne distance, a zadatak ispitanika bio je procijeniti na koliko bi bliske kontakte bili spremni s pripadnicima različitih etničkih manjina. Roditelji su također ispunili Skalu socijalne distance, uz Skalu desničarske autoritarnosti i Petofaktorski upitnik ličnosti.

Rezultati su pokazali značajne razlike u socijalnoj distanci prema Romima između učenika dviju škola. Djeca koja pohađaju školu s romskom djecom imaju značajno nižu socijalnu distancu prema njima od djece koja nemaju nikakvih kontakata s Romima. Također, djeca koja izjavljuju da se druže s pripadnicima romske etničke manjine i ona djeca koja izjavljuju da imaju prijatelja romske etničke manjine imaju značajno pozitivnije stavove prema Romima od djece koja su u svakodnevnom kontaktu s Romima u školi, ali se ne druže s njima. Rezultati pokazuju da ni osobine ličnosti roditelja mjerene petofaktorskim upitnikom niti autoritarnost, a niti stavovi roditelja prema Romima značajno ne objašnjavaju stavove djece prema Romima, već je značajan prediktor kontakt djece s pripadnicima romske etničke manjine.

Ključne riječi: *stavovi prema Romima, predrasude kod djece, hipoteza kontakta, socijalna distanca*

Attitudes toward Roma at the Primary School Age

Abstract

The aim of this study was to explore the relationship of parents' personality and their social distance toward Roma with children's negative attitudes towards people of Roma ethnical minority. Also, effects which different types of contact may have on intensity of children's attitudes toward Roma were explored.

The study was conducted on the sample of 45 girls and 61 boys in the second and third grades of two primary schools in Varaždin area, and their parents, 76 mothers and 27 fathers. Half of the children, precisely 54 of them go to school together with Roma children, while the other 52 go to school without Roma children. In the study, photographs of white and Roma children were shown to girls and boys, and they had to answer 5 questions about people on these photos. After that, the Attractiveness scale was applied, and children's task was to describe people on photographs by selecting positive or negative traits. In the end, the Social distance scale was applied, and children had to evaluate which contact are they prepared to have with different ethnic minorities. Parents also filled a Social distance scale, Right-wing authoritarianism scale and Big five inventory.

The results showed that there is a significant difference in social distance toward Roma between children of two schools. Children who go to the same school with Roma children show significantly lower social distance toward Roma, than children from the other school do. Also, children who socialize with Roma and those children who have friends from Roma ethnic minority have significantly more positive attitudes toward Roma than children who go in the same school where Roma children go, but who are not socializing with Roma. Results show that neither parents personality traits and neither their attitudes toward Roma significantly explained children's attitudes toward Roma. In fact, it is children's contact with Roma which significantly explains their attitudes toward this ethnic minority.

Key words: attitudes toward Roma, prejudice in children, contact hypothesis, social distance

SADRŽAJ

1. UVOD	9
1. 1. Definicija predrasuda	9
1. 2. Teorije koje objašnjavaju predrasude	10
1. 2. 1. Evolucijski pristup	10
1. 2. 2. Teorija realnog sukoba	11
1. 2. 3. Teorija žrtvenog janjeta	12
1. 2. 4. Osobine ličnosti: Autoritarnost i Petofaktorski model	13
1. 3. Rasni i etnički stavovi	14
1. 4. Predrasude i djeca	15
1. 4. 1. Razvoj etničkih predrasuda: Teorija socijalnog identiteta	16
1. 4. 2. Posljedice etničkih predrasuda	17
1. 4. 3. Utjecaj roditelja na razvoj predrasuda	17
1. 4. 4. Međugrupni kontakt i predrasude	20
1. 5. Predrasude prema Romima	22
1. 6. Cilj istraživanja	24
2. PROBLEMI I HIPOTEZE RADA	25
3. METODA RADA	27
3. 1. Ispitanici	27
3. 2. Instrumentarij	27
3. 2. 1. Skala socijalne distance	27
3. 2. 2. Skala privlačnosti	28
3. 2. 3. Fotografije romske i djece bijele rase	29
3. 2. 4. Afektivna komponenta stava	29
3. 2. 5. Kontakt s Romima	30
3. 2. 6. Petofaktorski upitnik ličnosti	30
3. 2. 7. Skala desničarske autoritarnosti	31
3. 3. Postupak istraživanja	32
4. REZULTATI	33
4. 1. Socijalna distanca roditelja i djece u školi bez romske djece	34
4. 1. 1. Spolne razlike u stavovima djece u školi bez romske djece	35
4. 2. Socijalna distanca roditelja i djece u školi koju pohađaju romska djeca	36

4. 2. 1. Spolne razlike u stavovima djece u školi s romskom djecom	37
4. 3. Razlike između dviju škola u stavovima prema Romima kod djece i roditelja	38
4. 3. 1. Razlike između dviju škola u stavovima djece prema Romima	41
4. 3. 2. Usporedba roditelja djece dviju škola u stavovima prema Romima i povezanim osobinama ličnosti	42
4. 4. Stavovi djece ovisno o kvantiteti i kvaliteti kontakta s Romima	42
4. 5. Osobine ličnosti roditelja i njihova povezanost sa stavovima djece prema Romima	46
4. 6. Različite vrste kontakata djece s Romima u objašnjenju varijance stavova prema Romima	49
5. DISKUSIJA	52
5. 1. Socijalna distanca djece i njihovih roditelja	52
5. 2. Razlike u socijalnoj distanci prema Romima u dvije škole	53
5. 2. 1. Stavovi djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta s pripadnicima romske etničke manjine	54
5. 2. 2. Spolne razlike u stavovima prema Romima kod djece	55
5. 3. Osobine ličnosti roditelja i njihova povezanost sa stavovima djece prema Romima	56
5. 3. 1. Osobine ličnosti i stavovi roditelja prema Romima	57
5. 4. Implikacije	59
6. ZAKLJUČAK	63
7. LITERATURA	64
8. PRILOZI	73

1. UVOD

U ljudskoj je prirodi da dijeli svijet u kategorije. Takvo kategoriziranje ima adaptivne funkcije i u kognitivnom i u motivacijskom aspektu ljudskog funkcioniranja. Na isti način grupiramo i ljude na temelju nekih njihovih sličnosti (Damigella i Licciardello, 2014). Kategorizacije ljudi zahtijevaju manje truda prilikom traženja informacija i omogućuju razvoj dobre slike o sebi, što je rezultat usporedbe s ljudima iz neke druge grupe. No, kategorizacija i grupiranje rezultiraju percipiranjem članova vanjske grupe mnogo sličnijima nego što oni to zaista jesu i mnogo različitijima od neke druge grupe. Drugim riječima, socijalna kategorizacija je baza razvoja sveprisutne društvene pojave - predrasuda (Tajfel, 1969).

1.1. Definicija predrasuda

Postoje različite predrasude, kao što su one prema ženama, osobama homoseksualne orijentacije, osobama s invaliditetom, različitim rasama ili pak prema pretilim osobama (Brown, 2010). Iako su se definicije predrasuda mijenjale tijekom proteklih desetljeća, općenito se može reći da su predrasude „bilo koji stav, emocija ili ponašanje prema članovima neke grupe, koji direktno ili indirektno impliciraju određenu negativnost ili netrpeljivost prema toj grupi“ (Brown, 2010, str. 14). Prema navedenoj definiciji, predrasude mogu biti višeslojne i mogu se različito manifestirati. Za razliku od stereotipa i diskriminacije, kod predrasuda je naročito izražena emocionalna komponenta zbog čega se one uporno održavaju i otporne su na promjene čak i onda kada postoji izloženost suprotnim spoznajama, to jest informacijama koje ih ne potvrđuju (Aronson, Wilson i Akert, 2005). Osim emocionalne, stavovi imaju i kognitivnu i ponašajnu komponentu. Kako je kod predrasuda izražena afektivna komponenta, tako je kod stereotipa izražena kognitivna pa stereotip možemo definirati kao „generalizaciju o grupi ljudi kojom se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim varijacijama među članovima“ (Aronson i sur., 2005, str. 461). S druge strane, kod diskriminacije je izražena ponašajna komponenta stava pa tako diskriminaciju možemo definirati kao neopravdano negativno ponašanje prema članovima neke grupe, samo zbog njihove pripadnosti toj grupi (Aboud i Amato, 2001). Navedene tri komponente stava međusobno su nezavisne, iako negativni stereotipi mogu pružati racionalizaciju za negativne osjećaje, tj. za predrasude prema pripadnicima određene grupe, isto kao što predrasude mogu, ali i ne moraju dovesti do diskriminacije (Stangor, 2009).

1.2. Teorije koje objašnjavaju predrasude

Postoje različite teorije koje pokušavaju dati odgovor na to što su predrasude i iz čega one proizlaze. U daljnjem će tekstu detaljnije biti opisane sljedeće teorije: evolucijski pristup, teorija realnog sukoba, teorija žrtvenog janjeta i pristup usmjeren na osobine ličnosti (autoritarnost i BFI).

1.2.1. Evolucijski pristup

Evolucijski gledano, ljudska tendencija ka podjeli svijeta na „nas“ i „njih“ mogla bi biti rezultatom mehanizama koji su bili kognitivno i afektivno adaptivni kod naših evolucijskih predaka, a u svrhu promocije koalicijskih odnosa u grupi i osiguravanja uspjeha u hostilnim međugrupnim interakcijama (Cosmides, Tooby i Kurzban, 2003). Dakle, temelji predrasuda sežu daleko u našu prošlost. Prema evolucijskoj perspektivi, ljudi preferiraju pripadnike vlastite grupe i više su im skloni pomagati nego pripadnicima nekih vanjskih grupa. Štoviše, ukoliko pripadnike vanjskih grupa vide kao prijetnju vlastitoj grupi, ljudi će takve pripadnike izbjegavati ili čak i napadati. Različiti pojedinci ili grupe mogu predstavljati i različite prijetnje za opstanak drugih pa samim time izazivaju i različite reakcije ostalih pojedinaca ili grupa (Kurzban i Leary, 2001). Istraživanje koje su proveli Park, Faulkner i Schaller (2003) pokazalo je da i danas osobe koje više strahuju od obolijevanja od zaraznih bolesti češće izbjegavaju ili čak odbacuju osobe s invaliditetom, iako je odavno poznato da ne postoji racionalna osnova za takvu povezanost, tj. strah.

Evolucijska teorija nastanka predrasuda pokušava objasniti i pojavu nacionalnih i etničkih predrasuda. Kod ovakvih vrsta predrasuda, pretpostavka je da ljudi imaju evolucijski uvjetovane snažne emocionalne veze s grupom čijim se pripadnikom doživljavaju (Kurzban i Leary, 2001) te se samim time i odbacivanje drugih etničkih skupina može smatrati donekle evolucijski uvjetovanim.

Evolucijski je pristup često kritiziran zato što naizgled opravdava predrasude, smatrajući ih nečim posve adaptivnim (Maričić, 2009). Usprkos tome, postoje mnogi aspekti evolucijskog pristupa koji se preklapaju s drugim poznatim pristupima koji objašnjavaju predrasude, kao što su kognitivni, socio-kulturalni ili pak teorija socijalnog učenja (Levy i Hughes, 2009). Evolucijski pristup može objasniti razvoj i pozadinu mehanizama nastanka

predrasuda, dok su za razumijevanje neposrednih uzroka predrasuda najprikladniji kognitivno razvojni modeli ili teorija socijalnog učenja.

Osim evolucijskog pristupa, najčešće teorije koje pokušavaju objasniti nastanak i održavanje predrasuda su teorija realnog sukoba (LaVine i Campbell, 1972; prema Esses, Jackson i Armstrong, 1998), teorija žrtvenog janjeta (Zawadzki, 1948; prema Esses, Jackson i Armstrong, 1998) i teorija o autoritarnoj ličnosti kao uzroku predrasuda (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Sanford, 1950).

1.2.2. Teorija realnog sukoba

Prema teoriji realnoga sukoba (LaVine i Campbell, 1972; prema Esses, Jackson i Armstrong, 1998), predrasude se temelje na sukobu interesa među grupama zbog natjecanja za deficitarna sredstva i što je sukob snažniji, to su jači i neprijateljski osjećaji prema drugoj grupi. Drugim riječima, međugrupna prijetnja i sukobi povećavaju se zajedno s percipiranom važnošću natjecanja za određena deficitarna sredstva. Što je jači intenzitet sukoba među grupama, to su jači i neprijateljski osjećaji jedne grupe prema drugoj, a činjenica da kontakt i blizina dviju grupa u ovakvoj situaciji dodatno pojačavaju intenzitet sukoba jest posebno zabrinjavajuća.

Ova teorija je većinom primjenjiva na odraslim osobama, ali u eksperimentu koji su proveli Sherif, Harvey, White, Hood i Sherif (1961), u kojem je izazvan sukob među pripadnicima dviju nasumce određenih grupa, pokazano je da su i djeca sklona ulaziti u sukobe s drugim skupinama zbog borbe oko teško dostupnih resursa.

U eksperimentu Sherifa i sur. (1961) sudjelovala su 22 dječaka u dobi od 12 godina. Bili su podijeljeni u dvije grupe i smješteni u kamp, bez da je jedna grupa znala da postoji ona druga. Svaka grupa je imala zajedničke ciljeve koji su zahtijevali suradničku raspravu, planiranje te zajedničko izvršavanje cilja. Dječaci su razvili privrženost vlastitoj grupi te su kroz grupne aktivnosti ubrzo razvili vlastitu kulturu i grupne norme. Svaka grupa je odabrala svoje ime, koje su upisali na majice i zastave te su vrlo brzo razvili osjećaj pripadnosti grupi u koju su nasumično uključeni.

Nakon ove faze, uslijedila je faza u kojoj su se dvije grupe natjecale jedna protiv druge, u uvjetima koji su trebali izazvati frustraciju jedne grupe prema drugoj. Natjecali su se u raznim grupnim aktivnostima, a konačni pobjednik bio bi nagrađen trofejem. Postojale su i

individualne nagrade za pobjedničke grupe, kao što su medalje i džepni nožići, dok gubitnici nisu dobivali ništa. Grupe su se u velikoj mjeri uključile u natjecanje, dječaci su označili svoje stvari i teritorij te su bili uvjereni u pobjedu vlastite grupe.

Ubrzo su krenuli podmetati jedni drugima, nazivati članove suparničke grupe pogrđnim imenima, da bi u konačnici sve završilo paljenjem zastave suparničke grupe, provaljivanjem u suparničku sobu, prevrtanjem kreveta i krađom privatnih stvari. Dječaci su postali toliko agresivni jedni prema drugima da su ih naposljetku istraživači morali fizički razdvajati. Nekoliko dana nakon ovih napada dječaci su morali navesti karakteristike vlastite i vanjske grupe. Dječaci su pokazali izrazito pozitivnu naklonost prema vlastitoj grupi i izrazito negativnu naklonost prema vanjskoj.

Ovaj primjer vrlo dobro opisuje teoriju realnog sukoba, na način da sukob interesa među grupama zbog natjecanja za određena sredstva, u ovom slučaju nagrade i titule, dovodi do vrlo jasno izraženih negativnih stavova čak i kod djece.

1.2.3. Teorija žrtvenog janjeta

S druge strane, prema teoriji žrtvenog janjeta (Zawadzki, 1948; prema Esses, Jackson i Armstrong, 1998) sukobi vezani uz deficitarna sredstava i u ovom slučaju dovode do negativnih i neprijateljskih osjećaja, no ti su osjećaji vrlo često preusmjereni na neku slabiju društvenu grupu, a ne na realni izvor prijetnje. Prema ovoj teoriji, djeca koja su strože kažnjavana od strane odraslih bit će sklonija razvoju predrasuda (Harris, Gough i Martin, 1950). Jedno od mogućih objašnjenja za to jest da će djeca tražiti žrtvu, tj. "žrtveno janje" prema kojem će iskazivati negativne osjećaje, jer bi iskazivanje takvih negativnih osjećaja prema roditeljima bilo neprimjereno ili rizično.

Poznato je da društvo počiva na koristi koju za grupu imaju pojedini članovi, kao što je njihov trud, znanje i materijalni izvori. Samim time, vjerovanje da neki od članova ne mogu ili ne žele doprinijeti boljitku društva kao ostali, može utjecati na svojevršno odbacivanje tih članova, a najčešće i cijelih grupa (Maričić, 2009).

1.2.4. Osobine ličnosti: Autoritarnost i Petofaktorski model

Osim spomenutih teorija, 1950-ih godina u literaturi se javlja ideja da ličnost osobe uvelike utječe na njene predrasude. Prvo spominjanje ličnosti u tom kontekstu javlja se u teoriji o autoritarnoj ličnosti koja je opisana još 1950. godine (Adorno i sur., 1950). Adorno i sur. (1950) navode da je autoritarna ličnost okarakterizirana pretjeranim pokoravanjem autoritetu i iskazivanjem otvorene agresije prema onima koji nisu članovi vlastite grupe. Autoritarne osobe karakterizira rigidno mišljenje, nepokazivanje tolerancije na slabost drugih, preokupiranost statusom i moći, konformiranje kulturalnim normama te pretjerana želja za identifikacijom sa strogim autoritetom (Adorno i sur., 1950). Teorija o autoritarnoj ličnosti govori o važnosti obiteljske dinamike u razvoju predrasuda. Naime, pretpostavlja se da su roditelji autoritarnih osoba svoj odgoj temeljili na konvencionalnim moralnim normama, posebice što se tiče seksualnosti, što je kod djece postepeno gradilo ljutnju i frustraciju. No umjesto prema roditeljima, djeca agresivnost preusmjeravaju na „sigurne“ i slabije objekte koji se ne mogu osvetiti. Takvi objekti su najčešće manjinske i socijalno nemoćne grupe (Adorno i sur., 1950).

U novije vrijeme mnoga istraživanja bave se i ispitivanjem veze između različitih predrasuda i dimenzija Petofaktorskog modela ličnosti. U meta-analizi, Sibley i Duckitt (2008) analizirali su direktnu povezanost osobina ličnosti i predrasuda te medijatorski efekt autoritarne ličnosti u navedenom odnosu. Naime, njihova glavna pretpostavka je bila da osobine ličnosti imaju indirektan efekt na predrasude, i to preko autoritarnosti, koju su ispitivali Skalom desničarske autoritarnosti. Osobine ličnosti koje preko autoritarnosti imaju efekt na predrasude su niska otvorenost i visoka savjesnost (Sibley i Duckitt, 2008).

McCrae (1996) pokušava objasniti vezu između niske otvorenosti i predrasuda tako što opisuje otvorenost kao dimenziju ličnosti koja se nalazi u podlozi individualnih razlika u političkom konzervatizmu i štovanim vrijednostima (npr. zakon i nasljeđe ili sloboda i napredak), pa tako osobe niske otvorenosti više vrednuju rad, zakon i nasljeđe, dok s druge strane osobe s visokom otvorenošću za iskustva više vrednuju umjetnost, slobodu i napredak. Slično navedenom, Flynnovi (2005) rezultati pokazuju kako su članovi većinskih grupa koji postižu visok rezultat na skali otvorenosti više prihvaćali informacije koje nisu bile u skladu sa stereotipima o manjinskoj grupi, tj. koje su ih opovrgavale, od članova s niskim rezultatom na skali otvorenosti. Opovrgavajući dokazi su značajno manje utjecali na osobe koje su nisko

otvorene za nova iskustva i kod njih se pokazala veća vjerojatnost da će zadržati konvencionalne negativne stereotipe prema manjinskoj grupi.

1.3. Rasni i etnički stavovi

Rasni i etnički identitet vrlo su često u podlozi predrasuda i diskriminacije (Aronson, Wilson i Akert, 2005), a najugroženije skupine su one manjinske, tzv. marginalne skupine.

Desetljećima su već vrlo popularna istraživanja koja se bave rasnim i etničkim stavovima. Treiman je 1966. godine konstruirao „Skalu tradicionalnih predrasuda“ (Treiman, 1966), koja je zatim korištena u različitim formama, a s ciljem da bi se ispitala želja bijelaca da zadrže stupanj socijalne distance prema crncima (Wilson, 1986). Istraživanja koja su provedena 1980-ih godina pokazala su postupno, ali stabilno smanjenje tradicionalnih predrasuda prema crncima (Firebaugh i Davis, 1988). Pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća američko zakonodavstvo je radilo na promicanju jednakosti crnaca u gotovo svim sferama života. Desegregacija je osmišljena kako bi generirala kontakt između crnaca i bijelaca, smanjujući na taj način predrasude i povećavajući mogućnosti kvalitetnijeg života. Zakoni koji su osigurali mogućnost ravnopravnog zapošljavanja, pošteno stambeno zakonodavstvo i inicijative aktivnog djelovanja u zajednici, povećali su vjerojatnost međurasnog kontakta i mogućnost promjene stavova kod obje rase.

Prisutnost rasnih i etničkih predrasuda i danas predstavlja značajan problem u svim društvima, kao i u svim sektorima tih društava. No najveći problem jest da su takvi negativni stavovi široko rasprostranjeni već i u školskoj dobi, a i ranije (Nesdale, 1999). Tijekom djetinjstva, djeca stječu socijalno znanje i stavove koje prenose dalje u odraslu dob, što u slučaju etničkih predrasuda, koje su u Hrvatskoj široko rasprostranjene (Šlezak i Šakaja, 2012), dovodi do mogućnosti kratkoročne, a i dugoročne psihološke i fizičke štete na račun mladih pripadnika manjinskih grupa.

Stavove prema različitim etničkim grupama karakterizira višedimenzionalnost, a uključuju negativne stavove izražene kroz nesviđanje prema nekoj vanjskoj socijalnoj grupi, što čini afektivnu komponentu, zatim atribuciju negativnih karakteristika, što je vezano uz kognitivnu komponentu te negativno ponašanje prema etničkoj manjini, što je karakteristika ponašajne komponente stava (Raabe i Beelmann, 2011).

Prema tome, pridavanje negativnih atributa nekoj vanjskoj grupi može služiti kao mjera kognitivne dimenzije stava, tj. stereotipa, dok će negativne emocije prema pripadnicima vanjske grupe služiti kao mjera afektivne komponente - predrasuda. S druge strane, ponašajna komponenta stava najčešće se odnosi na odbijanje kontakta s pripadnicima različitih skupina. Ako osoba odbija bilo kakav, pa čak i najudaljeniji, kontakt s pripadnikom neke skupine, to pokazuje da je diskriminacija prema toj skupini vrlo izražena. Ukoliko pak osoba odbija samo najbliskije oblike kontakta, njezini su negativni stavovi manje izraženi, no i kao takva diskriminacija može biti vrlo značajna i vrlo vjerojatno će povrijediti žrtvu iste.

Kako bi izmjerio ponašajnu komponentu stava, Bogardus (1925) je konstruirao instrument u kojem je koristio različite konkretne odnose u koje pojedinci mogu stupati. On je prvi put definirao sedam takvih odnosa, a sama skala se i dalje razvijala, ovisno o potrebama različitih istraživanja. Socijalna distanca smatra se najbližom ponašajnoj komponenti stava, tj. diskriminaciji, koja može, ali i ne mora biti u skladu sa spomenutom afektivnom i kognitivnom komponentom. Na mjerenje, ali i na stvaranje i održavanje socijalne distance, utječu različiti faktori, kao što su sociodemografska obilježja pojedinca, opći principi kognitivnog funkcioniranja te faktori koji su posljedica individualne motivacije i osobnih karakteristika (Hill, Lewicki, Czyzewska i Boss, 1989).

1.4. Predrasude i djeca

Saznanja o tome da se predrasude javljaju vrlo rano u životu, još od 1920-ih godina usmjeravaju istraživače na proučavanje razvojnih aspekata prilikom objašnjenja i prevencije predrasuda i diskriminacije (McGlothlin i Killen, 2006).

Razna istraživanja pokazala su da djeca već vrlo rano kategoriziraju ljude prema spolu, dobi, boji kože i veličini tijela (Madey i Ondrus, 1999; Powlishta, Serbin, Doyle i White, 1994). Važno je uvidjeti da između predrasuda djece, adolescenata i odraslih postoje značajne razlike. Dok je za adolescente i odrasle karakteristično da predrasude iskazuju ljutnjom, neprijateljstvom, zadirkivanjem i ruganjem, kod djece se predrasude najčešće manifestiraju kao strah, nepovjerenje, neodobravanje ili izbjegavanje članova druge grupe koje se temelji na negativnim očekivanjima u međugrupnoj interakciji (Aboud i Amato, 2001).

Jedna od teorija koja pokušava objasniti razvoj predrasuda kod djece je teorija socijalnoga identiteta (Nesdale, 1999). Ova se teorija prvenstveno bavi negativnim stavovima prema različitim etničkim skupinama, a nastanak predrasuda opisuje kroz četiri faze.

1.4.1. Razvoj etničkih predrasuda: Teorija socijalnog identiteta

U prvoj fazi koja traje do treće godine života, rasni i etnički znakovi kao što su boja kože ili naglasak, nemaju posebnih značenja za djecu i takva faza naziva se nediferenciranom (Nesdale, Durkin, Maass i Griffiths, 2005). Etnička svjesnost javlja se u dobi od tri godine, pogotovo kod djece koja žive u multirasnim ili multietničkim sredinama. U ovoj fazi djeca jasno razlikuju ljude po boji kože te od odraslih počinju učiti neke od verbalnih oznaka za osobe različitih rasa ili etničkih skupina (Nesdale i sur., 2005). Iako se etnička svjesnost počinje javljati već u dobi od tri godine, ona se nastavlja razvijati još prilično dugo, sve do desete ili jedanaeste godine života. Najvažnije postignuće koje se dostiže u ovoj fazi jest prepoznavanje sebe kao pripadnika vlastite etničke skupine (Marsh, 1970). Djeca iz većinske skupine ovo postižu već u dobi od tri godine, dok se prepoznavanje sebe kao pripadnika vlastite etničke skupine kod djeca iz manjinskih skupina događa tek u dobi od šest ili sedam godina. Ovakva dobna razlika može biti posljedica jasnijeg i prihvatljivijeg položaja djece iz većinske grupe (Nesdale i sur., 2005).

U dobi od četiri do pet godina, djeca iz većinske grupe ulaze u fazu etničkih preferencija, koju obilježava preferencija vlastite grupe (Nesdale i sur., 2005; Rutland, Cameron, Bennett i Ferrell, 2005). Ovakva preferencija povezana je sa željom da ostanu članovi te grupe, kao i s doživljajem sličnosti s ostalim članovima vlastite grupe. No ovakva preferencija vlastite grupe ne znači i nesviđanje vanjske grupe, već se samo radi o pozitivnom poistovjećivanju i o pozitivnom doživljavanju vlastite grupe (Cameron i sur., 2001; Nesdale i sur., 2005).

Prema teoriji socijalnog identiteta, etničke predrasude javljaju se i kristaliziraju od šeste godine nadalje. Prelazak s preferiranja vlastite grupe ka predrasudama prema vanjskoj grupi u velikoj mjeri ovisi o predrasudama koje postoje u djetetovoj društvenoj grupi. Za razliku od samo manjeg sviđanja pripadnika vanjske od pripadnika vlastite grupe, predrasude se odnose na izraženo nesviđanje ili mržnju prema članovima vanjske grupe (Nesdale, 1999). Ukoliko djetetova okolina eksplicitno izražava predrasude, one najčešće postaju društvenom normom i samim time postoji velika vjerojatnost da će ih prihvatiti i djeca (Nesdale, 1999).

Djeca mogu izražavati predrasude imitacijom roditelja, vršnjaka ili medija (Aboud i Levy, 2000), no zbog prisutnosti predrasuda u društvu, djeca često preuzimaju takve negativne stavove kao svoje, iz razloga što se smatraju članom tog istog društva (Fishbein, 2002).

Tako istraživanja u kojem se ispituju nacionalni i etnički međugrupni stavovi djece pokazuju da se osobito u dječjoj dobi javlja tendencija da djeca svoje stavove prema etničkim grupama prilagode općem stavu vlastitog društva prema tim grupama (Rutland, Cameron, Milne i McGeorge, 2005). Pojavljivanje etničkih predrasuda uvelike ovisi i o stupnju u kojem se djeca poistovjećuju sa svojom socijalnom grupom i o postojanju natjecanja ili sukoba između vlastite i tuđe etničke grupe. Natjecanje ili sukob između vlastite i vanjske grupe ima važnu ulogu ukoliko se članovi vlastite etničke skupine doživljavaju ugroženima od strane druge etničke skupine, a osobito ako imaju doživljaj ugroženosti vlastite dobrobiti ili statusa (Nesdale i sur., 2005).

1.4.2. Posljedice etničkih predrasuda

Teorijska objašnjenja razvoja predrasuda kod djece najčešće se odnose upravo na etničke predrasude (Maričić, 2009). Iako kod djece postoje i pristranosti temeljene na spolu, tjelesnom oštećenju i drugim kriterijima, etničke su predrasude najčešće istraživane, upravo stoga što imaju negativne posljedice za pripadnike etničkih manjina, kako u društvenoj, tako i u akademskoj sferi.

Iskustva odbacivanja na djecu mogu ostaviti i najčešće ostavljaju velike posljedice, upravo zbog toga što se nalaze u razdoblju formiranja slike o sebi. Djeca koja su žrtve predrasuda, najčešće su izbjegavana i odbacivana pa samim time i osamljena. Osamljenost često vodi do niskog samopoštovanja te pojačane anksioznosti i depresivnosti djece (McWhirter, 1990) i upravo je zbog toga iznimno važno prepoznati predrasude kod djece i raditi na istraživanju i pronalasku funkcionalnih intervencija za suzbijanje istih.

Još jedan od razloga zbog čega je potrebno istraživati etničke predrasude jest činjenica da se s godinama predrasude povećavaju, a osobito je važno da one ne budu istaknute u periodu traženja potencijalnih partnera koji rijetko u obzir uzimaju pripadnike drugih etničkih skupina (Aboud i Doyle, 1996).

1.4.3. Utjecaj roditelja na razvoj predrasuda

U knjizi „The nature of prejudice“, Allport (1954) opisuje još jednu od teorija predrasuda koja upućuje da djeca stječu rasne, odnosno etničke stavove svojih roditelja. Vođene tom teorijom, Aboud i Doyle (1996) ispituju vezu između rasnih stavova djece i rasnih stavova njihovih majki. Ovdje su stavovi operacionalizirani kao dobre ili loše reakcije na članove određenih rasnih grupa. Rezultati njihovog istraživanja ne potvrđuju Allportovu (1954) teoriju te pokazuju da nema značajnih povezanosti između rasnih stavova djece i rasnih stavova njihovih majki.

U meta-analizi koja je obuhvatila 131 istraživanje, Degner i Dalage (2013) se također bave povezanošću rasnih predrasuda kod djece i njihovih roditelja. Autori nalaze nisku pozitivnu povezanost između međugrupnih stavova roditelja i međugrupnih stavova njihove djece. Također, rezultati spomenute meta-analize pokazuju da su predrasude, koje se najčešće prenose s roditelja na djecu, predrasude prema imigrantima (Degner i Dalage, 2013).

Jedno od sličnih istraživanja koje je provedeno na našim prostorima provela je Mićević (2005), a u kojem su ispitivane razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove djece. Rezultati su pokazali da ne postoje statistički značajne razlike u stavovima roditelja i djece prema Romima, ženama i prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa. Djeca su prikazivala Rome kao prljave, neobrazovane, lijene, agresivne i nepoštene, slično kao i njihovi roditelji, koji ih uz to vide i kao nekulturne (Mićević, 2005).

Branch i Newcome (1986) u svom su istraživanju povezanosti rasnih stavova crne djece i njihovih roditelja, dobili različite rezultate ovisno o korištenim mjerama stava. Naime, navedeni autori pronalaze značajnu povezanost između stavova roditelja i stavova djece kada su odgovori prikupljeni putem intervjua, dok kod upitničkih mjera značajne povezanosti rasnih stavova roditelja i djece nisu dobivene. Zanimljiva je i činjenica da djeca rasne i etničke stavove svojih roditelja procjenjuju vrlo sličnim vlastitim stavovima, dok to u stvarnosti nije tako (Aboud i Doyle, 1996). Naime, Aboud i Doyle (1996) nalaze da procjene djece o stavovima njihovih roditelja nisu značajno povezane sa samoprocjenama roditelja, a samim time ne postoji ni povezanost stavova roditelja i njihove djece. Drugim riječima, djeca egocentrično pretpostavljaju da su stavovi njihovih roditelja slični stavovima njih samih.

Kasnije u djetinjstvu rasni i etnički stavovi djece postaju više povezani sa stavovima njihovih roditelja (Aboud i Doyle, 1996).

S druge strane, socijalni psiholozi i psiholozi koji se bave ličnošću, tvrde da je sličnost u predrasudama ukorijenjena u sličnosti osobnosti roditelja i djeteta, a kao osobine ličnosti koje su povezane s predrasudama navode autoritarnost, orijentaciju socijalnoj dominaciji i potrebu za zatvaranjem (Dhont, Roets i Van Hiel, 2013; Dhont i Van Hiel, 2012).

Istraživanje Durieza, Soenensa i Vansteenkistee (2007) doprinosi razumijevanju uloge roditelja u razvoju autoritarnih i socijalno dominantnih ideja, a posljedično tome i predrasuda kod djece i adolescenata. Prema Duriezu i suradnicima (2007), roditeljsko poticanje ekstrinzičnih ciljeva, poput financijskoga uspjeha te nedostatak poticanja intrinzičnih ciljeva, poput samorazvoja, vrlo će vjerojatno potaknuti razvoj djetetovih predrasuda. Djeca takvih roditelja često su vođena ka bezuvjetnom prihvatanju stavova nametnutih od strane društva te u nešto manjoj mjeri rigidnom poštivanju društvenih normi. Primjerice, ako su roditelji konzervativniji, djeca će biti kritičnija prema onima koji krše norme te će sami sebe ograničavati u kontaktu s informacijama i iskustvima koja bi mogla izmijeniti njihova uvjerenja, što također pridonosi razvoju i održavanju predrasuda (Duriez, Soenens i Vansteenkistee, 2007).

Još jedna teorija koja povezuje autoritarnost roditelja i predrasude kod djece jest teorija unutrašnjih stanja (Adorno i sur., 1950). Ova teorija kao bitan čimbenik u stvaranju predrasuda navodi autoritarnu socijalizaciju, pri čemu netolerancija i autoritarnost roditelja rezultiraju nesposobnošću djeteta za tolerancijom bilo kakve različitosti kod drugih ljudi. Djeca takvih roditelja razvijaju neadekvatan ego i svoju agresiju preusmjeravaju s roditelja na skupine koje se doživljavaju devijantnima, poput etničkih manjina, a takva agresija je često i odobrena od strane roditelja (Nesdale, 2005). Ova teorija se temelji na već spomenutoj teoriji žrtvenog janjeta (Zawadzki, 1948; prema Esses, Jackson i Armstrong, 1998).

Dakle, većina istraživanja ili ne pokazuje značajnu povezanost između rasnih i etničkih stavova roditelja i djece ili je ta povezanost niska. S druge strane, postoje teorije koje povezuju roditeljske osobine ličnosti i predrasude kod djece, pa tako djeca autoritarnih roditelja, koja su odgajana u konzervativnom okruženju i poticana k ekstrinzičnim ciljevima, imaju veću vjerojatnost razvoja negativnih stavova, kao i slijepog prihvatanja stavova koji dominiraju u društvu.

1.4.4. Međugrupni kontakt i predrasude

Osim povezanosti predrasuda roditelja i djece, mnogi istraživači bave se istraživanjima utjecaja međugrupnog kontakta na smanjenje predrasuda kod djece. Naime, prema Allportu (1954) kontakt između članova različitih grupa, koji se odvija pod određenim uvjetima, smanjuje postojeće predrasude. Allport je svoju pretpostavku nazvao pretpostavkom međugrupnog kontakta, a ona se temelji na teoriji da su predrasude i diskriminacija posljedice nepoznavanja vanjske grupe (Allport, 1954).

Prema Allportu predrasude se mogu smanjiti ravnopravnim kontaktom između većinskih i manjinskih grupa u ostvarenju zajedničkih ciljeva. Učinak je znatno olakšan ako je taj kontakt podržavan od strane zakona, običaja i institucija te ako je organiziran tako da vodi opažanju zajedničkih interesa i opće humanosti između članova dviju grupa. Allport navodi i šest uvjeta koji moraju biti zadovoljeni kako bi došlo do smanjenja predrasuda putem kontakta.

Prvi od uvjeta efikasnog kontakta jest međusobna ovisnost dviju grupa, dok drugi uključuje važnost zajedničkih ciljeva i zajednički trud i rad na njihovom ostvarenju. Kao primjer situacija u kojima su zadovoljeni ovi uvjeti mogu se izdvojiti sportske ekipe u kojima igrači različitih rasa i nacionalnosti igraju zajedno u timu i ulažu zajednički trud kako bi ostvarili pobjedu (Chu i Griffey, 1985). Princip takve međugrupne (ne)suradnje demonstriran je i u već spomenutom eksperimentu Sherifa i suradnika (1961). Treći uvjet zahtijeva jednak status među članovima grupa, a četvrti se odnosi na stvaranje neformalnih osobnih kontakata među grupama. Peti uvjet zahtijeva da kontakti s različitim članovima van-grupe budu učestali, dok šesti uvjet uključuje socijalne norme koje promoviraju jednakost. Dakle, prema Allportu, bez ovih šest zadovoljenih uvjeta ne može doći do efikasnog smanjenja predrasuda.

Ovakav način suzbijanja predrasuda velikim bi dijelom bio moguć kroz školski sustav, kroz zadavanje zajedničkih ciljeva učenicima u multietničkim i multirasnim razredima, jer je škola mjesto na kojem bi svi učenici, bez obzira na etničku ili rasnu pripadnost, trebali imati isti status. Provedeno je i mnogo istraživanja na temu međugrupnog kontakta u školama, koja konstantno daju pozitivne rezultate o smanjenju raznih vrsta predrasuda kroz zadavanje zajedničkih ciljeva i njihovo postizanje putem suradnje (npr. Piercy i sur., 2002; Walker i Crogan, 1998).

Međugrupni kontakt dovodi do pozitivnih iskustava s vanjskom grupom i izlaže članove grupe informacijama koje ne potvrđuju njihove postojeće stereotipe, što rezultira promjenom u vjerovanjima, stavovima i ponašanjima prema vanjskoj grupi (Rutland i sur., 2005).

No, osim što kontakt s vanjskom grupom omogućuje stjecanje novih informacija o toj grupi, Blascovich, Mendes, Hunter, Lickel i Kowai-Bell (2001) pokazuju da česti kontakt s nekom vanjskom grupom djeluje i na smanjenje anksioznosti prilikom budućih interakcija s članovima te grupe.

Naime, Blascovich i suradnici (2001) su proveli eksperiment u kojem je u laboratoriju potaknuta interakcija između bijelaca i članova određenih rasnih i etničkih grupa. Rezultati su pokazali da bijelci koji su imali prijašnje kontakte s članovima rasnih i etničkih grupa s kojima je potaknuta interakcija pokazuju niže nivoe psihološkog stresa te izvještavaju o nižoj anksioznosti za razliku od bijelaca koji nisu imali takvih iskustava.

Postoje još mnoga druga istraživanja provedena u različitim zemljama koja pokazuju da je osnova za smanjenje predrasuda i negativnih stavova prema drugim narodima upravo kontakt s njima. Istraživanje koje su Voci i Hewstone (2003) proveli u Italiji pokazuje da su oni Talijani koji su imali češće kontakte s afričkim imigrantima imali i manje negativne stavove prema njima. No, Eller i Abrams (2003) ističu važnost kvalitete kontakta između dviju grupa, a ne samo kvantitetu istog. Drugim riječima, veću težinu ima prijateljstvo s članom neke vanjske grupe, nego što ima samo puko susretanje članova te iste grupe u školi ili na ulici.

Pettigrew i Tropp (2008) uključili su sva poznata istraživanja međugrupnog kontakta u jednu meta-analizu, koja je u konačnici sadržavala 515 istraživanja, sa sveukupno oko 250 000 ispitanika iz 38 zemalja. Srednja snaga efekta između međugrupnog kontakta i predrasuda je niska, ali značajna, a više međugrupnog kontakta tipično ide uz manje međugrupnih predrasuda. Čak 94% istraživanja pokazuje negativnu povezanost između kontakta i različitih vrsta predrasuda, što potvrđuje Allportovu (1954) hipotezu kontakta.

U jednom od longitudinalnih istraživanja koja se bave međugrupnim kontaktom (Wood i Sonleitner, 1996), ispitan je utjecaj međuetničkog kontakta u djetinjstvu na tradicionalne predrasude u odrasloj dobi. Rezultati su pokazali da je međuetnički kontakt u dječjoj dobi promicao stvarna i trajna poboljšanja u stavovima o manjinskim grupama u

odrasloj dobi, što upućuje da bi se procesi školske desegregacije, kao i desegregacije susjedstva trebali nastaviti i na taj način osigurati smanjenje etničkih predrasuda (Wood i Sonleitner, 1996).

Zaključno se može reći da, iako postoje brojni pristupi i teorije koji se bave problemom predrasuda, istraživači još nisu došli do jedinstvenog i zaista učinkovitog rješenja koje bi pomoglo žrtvama predrasuda (Macrae i sur., 1996).

1.5. Predrasude prema Romima

Istraživanja međuetničke tolerancije u Hrvatskoj pokazuju da su Romi, od svih etničkih manjina, najčešća žrtva neprijateljskih stavova i predrasuda (Šlezak i Šakaja, 2012). Ovakav je nalaz logičan uzme li se u obzir niski socijalni status Roma u Hrvatskoj, budući da je poznato da su najneprivilegiranije grupe u društvu najčešće i žrtve predrasuda (Operario i Fiske, 2001).

U Hrvatskoj su se predrasude prema Romima u tranzicijskim desetljećima očitovale na više razina – od govora mržnje, preko internetskih mreža, do odbijanja usluge u kafiću; od protestnih skupova roditelja protiv integriranog školstva pa sve do fizičkih napada (Šlezak i Šakaja, 2012). Romski se odgovor na to mijenjao od društveno poželjnih i prihvatljivih sadržaja i aktivnosti, preko izbjegavanja doticaja s institucijama kao “simbolima represije”, do zamjetne (samo)izolacije ili bar težnje k očuvanju gospodarske i svake druge neovisnosti (Posavec, 2000).

Romi su prihvaćeni tek na kratko vrijeme nakon dolaska u Europu u 14. stoljeću i to samo u nekim okružjima. Usprkos činjenici da su svojim izgledom i ponašanjem uvijek privlačili pozornost pučanstva, vlasti već u 15. stoljeću taj interes nastoje suzbiti zabranjujući kontakt s Romima, pa čak i potiču neprijateljstvo građana prema njima (Beckman i Takman, 1965). Romski se prijestupi kažnjavaju izgonom, smrću i deportacijom u udaljene zemlje, propisima im se ograničava pokretljivost te se određuju mjesta naseljavanja i dopuštena zanimanja (Cohn, 1973).

Tijekom više od 200 sljedećih godina u Europi je gotovo jedinstven pristup prema Romima. Domaće pobožno i poslušno stanovništvo, iscrpljeno teškim radom i kmetstvom,

Rome doživljava kao kriminalce koji ugrožavaju temeljne vrijednosti i postavke općeprihvaćenog morala (Gil i Franca, 1992). Dakle, povijest ksenofobnog odnosa prema Romima seže još u 14. stoljeće.

Danas se odnos većinskog stanovništva prema Romima nije uvelike promijenio, osim što predrasude, stereotipi i diskriminacija u većini slučajeva nisu izraženi toliko ekstremno, već su jednim dijelom prikriveni. No i ovi današnji postojeći oblici negativnih stavova prema Romima čine neospornu prepreku prema njihovoj integraciji u većinsko društvo (Posavec, 2000).

Postoji velik broj neistraženih pitanja o integraciji Roma koja bi bila usmjerena na prevladavanje predrasuda i negativnih stereotipa većinskog stanovništva prema njima. Jedno od takvih pitanja jest potencira li fizička blizina među romskim i većinskim stanovništvom nesnošljive odnose ili pridonosi njihovom boljem razumijevanju i suradnji. Drugim riječima, postavlja se pitanje u kojoj mjeri teorija međugrupnog kontakta može objasniti negativne stavove prema Romima te ih u konačnici promijeniti.

U istraživanju koje su proveli Šlezak i Šakaja (2012) ispitane su predrasude učenika osnovnih škola i predrasude odraslih prema Romima. Prema našim saznanjima, ovo je ujedno i jedino istraživanje u Hrvatskoj koje se bavilo tom tematikom. Pretpostavka koju su autori postavili bila je da će predrasude biti manje kod djece koja imaju više kontakata s romskom djecom, pritom uspoređujući djecu koja su pohađala škole koje pohađaju i romska djeca, s djecom koja pohađaju škole bez učenika romske manjine. Socijalna distanca većinskog stanovništva prema Romima pokazala se vrlo visokom u oba slučaja, a zabrinjavajuće je to da je u oba slučaja bila viša kod djece.

Hipoteza o kontaktu naposljetku nije potvrđena, no autori takve rezultate objašnjavaju time što su i odrasli i djeca koji su bili u kontaktu s Romima, pokazali više predrasuda i prema ostalim manjinama koje su uključene u istraživanje (Kinezi, Mađari, Srbi, Slovenci i Albanci). Ovakav rezultat može upućivati da se prisutnost Roma u naselju prelijeva u općenito neprihvatanje „drugih” te da utječe na porast ksenofobije većinskoga stanovništva prema „strancima” općenito (Šlezak i Šakaja, 2012).

1.6. Cilj istraživanja

Stariji su radovi tematski najčešće orijentirani na povijesno-etnološke i slične značajke Roma, na njihov socijalno-ekonomski položaj te na opća pitanja njihove socijalne integracije, dok su među novijima brojčano najzastupljeniji oni koji se bave pitanjima odgoja i obrazovanja romske djece. Važne psihološke varijable poput predrasuda, stereotipa i netolerancije većinskog stanovništva prema Romima posve su zanemarene pa su stoga navedene varijable u središtu interesa ovoga istraživanja.

Kako je do sada, prema našim spoznajama, u Hrvatskoj provedeno tek jedno istraživanje kojim se ispituju razlike u stavovima djece prema Romima ovisno o kontaktu s navedenom manjinskom grupom, ovim će se istraživanjem pokušati dijelom replicirati navedeno istraživanje Šlezaka i Šakaje (2012). Dodatno će se uključiti i stavovi roditelja prema Romima te osobine ličnosti roditelja. Kao što je već rečeno, Šlezak i Šakaja (2012) nisu dobili značajne razlike u intenzitetu socijalne distance prema Romima između djece koja pohađaju školu s pripadnicima romske etničke manjine i one djece koja ne pohađaju takvu školu. Uspoređivali su i razinu socijalne distance djece sa socijalnom distancom odraslih te se pokazalo da je socijalna distanca djece prema Romima značajno viša od one koju pokazuju odrasli. Ovakvi rezultati su zaista zabrinjavajući i na temelju njih se ne može izvesti zaključak o pozitivnom „antixenofobnom” učinku svakodnevnih kontakata u školi.

U istraživanju Šlezaka i Šakaje (2012) sudjelovali su učenici od petog do osmog razreda osnovne škole, a budući da razvojne teorije ukazuju na vrlo ranu pojavu predrasuda kod djece, ovo je istraživanje usmjereno na djecu ranije dobi, tj. na djecu drugih i trećih razreda osnovne škole. Naime, vrlo je važno ispitati i javljanje predrasuda prema Romima u ranijoj dobi, kako bi se mogli razvijati programi koji bi spriječili razvoj takvih predrasuda i samim time zaštitili mete predrasuda, u ovom slučaju djecu pripadnike romske etničke manjine.

Također, važno je ispitati i izvore iz kojih proizlaze predrasude kod djece, tako da će se ovdje ispitati povezanost osobina ličnosti roditelja i izraženosti njihove socijalne distance prema Romima s pojavom predrasuda kod djece i negativnih stavova prema pripadnicima romske etničke manjine.

U konačnici, važno je ispitati i efekte koje različite vrste kontakata imaju na intenzitet predrasuda djece prema Romima. Ovdje će se uzeti u obzir ne samo zajedničko školsko

okruženje, već i druženje s romskom djecom u školi i van škole, izjave djece iz većinskog stanovništva o prijateljstvu s romskom djecom te različite kvalitete kontakta, a ne samo njegova kvantiteta.

2. PROBLEMI RADA I HIPOTEZE

Problem(i) rada

1. Ispitati razlike u socijalnoj distanci prema Romima između djece i njihovih roditelja.
2. Ispitati spolne razlike u stavovima prema Romima kod djece.
3. Ispitati razlike u stavovima prema Romima između djece koja pohađaju školu koju pohađaju i romska djeca i djece koja pohađaju školu bez pripadnika romske etničke manjine.
4. Ispitati razlike u stavovima prema Romima između djece koja pohađaju razred s Romima, koja se druže s pripadnicima romske etničke manjine, koja žive u istom mjestu u kojem žive i Romi te koja navode da imaju prijatelje romske etničke manjine i one djece koja nemaju ovakvih kontakata s Romima, ali pohađaju istu školu koju pohađaju i Romi.
5. Ispitati povezanost stavova djece sa stavovima roditelja i njihovim osobinama ličnosti.
6. Ispitati prediktorsku snagu različitih vrsta kontakata s Romima prilikom objašnjenja socijalne distance prema Romima i afektivne te kognitivne komponente stava prema Romima.

Hipoteze

1. Neće postojati razlike u socijalnoj distanci prema Romima između roditelja i njihove djece.
2. Postojat će razlike u stavovima prema Romima između dječaka i djevojčica, pri čemu će djevojčice iskazivati manje negativnih stavova prema Romima od dječaka.

- 3.a Postojat će razlike u socijalnoj distanci između djece koja imaju kontakte s romskom djecom i djece koja nemaju kontakata, pri čemu će djeca koja imaju kontakte s romskom djecom imati manju socijalnu distancu prema Romima od djece koja nemaju kontakata s romskom djecom.
- 3.b Postojat će razlike u stavovima prema romskoj djeci između djece koja imaju kontakte s njima i djece koja nemaju kontakata, pri čemu će djeca koja imaju kontakte s romskom djecom imati pozitivnije stavove prema romskoj djeci od djece koja nemaju takvih kontakata.
- 4.a Neće postojati razlike u stavovima prema Romima između djece koja idu u razred s Romima i one djece koja pohađaju istu školu koju pohađaju Romi, ali ne idu s njima u razred.
- 4.b Postojat će razlike u stavovima prema Romima između djece koja se druže s pripadnicima romske etničke manjine i one djece koja se ne druže s Romima, ali idu u istu školu koju pohađaju i Romi, pri čemu će djeca koja se druže s Romima imati pozitivnije stavove prema Romima.
- 4.c Neće postojati razlike u stavovima prema Romima između djece koja žive u istom naselju u kojem žive i Romi i one djece koja ne žive u takvim naseljima, ali pohađaju istu školu zajedno s Romima.
- 4.d Postojati će razlike u stavovima prema Romima između djece koja imaju prijatelja/e romske etničke manjine i one djece koja nemaju takvih prijatelja, ali pohađaju istu školu koju pohađaju i Romi, pri čemu će djeca koja imaju prijatelja/e romske etničke manjine imati pozitivnije stavove prema Romima.
- 5.a Djeca čiji su roditelji autoritarniji i manje otvoreni iskazivat će negativnije stavove prema Romima.
- 5.b Djeca roditelja koji iskazuju veću socijalnu distancu imat će negativnije stavove prema Romima i sami će iskazivati veću socijalnu distancu.
- 6. Različite vrste kontakata djece s Romima značajno će objasniti varijancu socijalne distance prema Romima, kao i varijancu afektivne i kognitivne komponente stava prema pripadnicima romske etničke manjine.

3. METODA

3.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 106 djece iz dviju osnovnih škola u Varaždinskoj županiji (45 djevojčica i 61 dječak), prosječne dobi od 8.12 godina ($SD=0.70$). Djeca pohađaju druge i treće razrede osnovne škole (58 drugi razred, 48 treći razred). Osnovnu školu *Martijanec* pohađa 52 djece, a 54 pohađa Osnovnu školu *Sveti Đurđ*. Obje se škole nalaze u ruralnim područjima i pohađaju ih isključivo djeca sa sela. Osnovnu školu *Martijanec* trenutno polazi 218 učenika, dok Osnovna škola *Sveti Đurđ* trenutno ima 344 učenika. Od ispitane djece koja pohađaju Osnovnu školu *Sveti Đurđ*, njih 35 pohađa razrede zajedno s romskom djecom.

U istraživanju je sudjelovao po jedan roditelj svakog djeteta, njih 103 (76 majki i 27 očeva). Prosječna dob roditelja jest 35 godina ($SD=4.81$), a raspon dobi je od 24 do 50 godina starosti. Od ukupnog broja roditelja, njih 85 je zaposleno, dok je preostalih 18 trenutno nezaposleno. Najviše roditelja ima srednjoškolsko obrazovanje, njih 78, dok 6 ima višu školu, 9 visoku školu, a 10 ima samo osnovnoškolsko obrazovanje. Devedeset i troje roditelja izjavljuje da su u braku, 2 žive u izvanbračnoj zajednici, 2 izjavljuju da su samci, a 6 ih je razvedeno. S oba roditelja živi 95 djece, njih 9 živi samo s majkom, a 2 samo s ocem.

3.2. Instrumentarij

3.2.1. Skala socijalne distance

Skala socijalne distance konstruirana je po uzoru na Bogardusovu skalu (Bogardus, 1933), a na hrvatski jezik su je preveli i adaptirali Šlezak i Šakaja (2012). Ova skala je namijenjena mjerenju stupnja bliskosti na koji je pojedinac spreman pristati s pripadnikom neke vanjske grupe, u ovom slučaju s pripadnicima različitih etničkih skupina. Skala sadrži sedam stupnjeva bliskosti koji su poredani od veće bliskosti prema manjoj (od „*usko srodstvo/bračni drug*“ do „*istjerao bih ga iz zemlje*“). Za djecu je korištena druga verzija ove skale, koju su također preveli i adaptirali Šlezak i Šakaja (2012) te se, kao i verzija za odrasle, sastoji od sedam stupnjeva (od „*da mi bude najbolji prijatelj*“ do „*istjerao bih ga iz Hrvatske*“). Zadatak sudionika je procijeniti najveći stupanj bliskosti na koji su spremni pristati s Romima, Srbima, Bošnjacima, Slovencima, Mađarima i Albancima, koji

predstavljaju najčešće prisutne nacionalne manjine u geografskom području provođenja istraživanja.

Budući da su stupnjevi bliskosti poredani od većeg prema manjem, niži rezultat na ovoj skali ukazuje na manju socijalnu distancu prema određenoj skupini, dok viši rezultat upućuje na veću socijalnu distancu. Dakle, ukoliko ispitanik odgovori da pristaje na najbliži kontakt („*usko srodstvo/bračni drug*“ ili kod djece „*najbolji prijatelj*“) s pripadnikom određene skupine, njegova socijalna distanca iznosi 0, odnosno nema je. Ukoliko pak ne pristane na najbliži kontakt, ali pristane na drugi kontakt po bliskosti („*osobni prijatelj*“ ili kod djece „*sjedi sa mnom u klupi*“), njegova socijalna distanca iznosi 1. Najudaljeniji stupanj bliskosti odnosi se na „*istjerao bih ga iz zemlje*“ i ukoliko ispitanik pristane tek na taj „kontakt“, tada socijalna distanca iznosi maksimalnih 6 i najveća je. Ukupna socijalna distanca sastoji se od zbroja socijalnih distanci svih ispitivanih etničkih manjina pa tako maksimalan rezultat ukupne socijalne distance iznosi 36.

Pouzdanost skale socijalne distance je visoka i kreće se od $\alpha=.80$ do $\alpha=.90$ (Bošković, 2013; Maričić, Kamenov i Horvat, 2012), a pouzdanost skale na ovom uzorku iznosi $\alpha=.85$ za roditeljsku skalu i $\alpha=.87$ za dječju skalu.

3.2.2. Skala privlačnosti

Skala privlačnosti sastoji se od 15 tvrdnji na čijim polovima se nalaze kontrastni atributi, a konstruirana je u svrhu mjerenja kognitivne komponente stava, tj. u svrhu mjerenja stereotipa (Ćirović, Jošić i Žeželj, 2011). Ovaj instrument sastoji se od dihotomnih kategorija, a zadatak ispitanika je svaki puta odabrati jedan od dva ponuđena kontrastna atributa. U svrhu ovog istraživanja skala je prilagođena dobi djece koja u njemu sudjeluju te su izostavljeni kompleksni i apstraktni atributi poput „*jasan/nejasan*“ i „*blizak/dalek*“. Atributi su preuzeti iz istraživanja rasnih predrasuda (Ballezza, Greenwald i Banaji, 1986; prema Ćirović i sur., 2011), ali i iz opisa Roma novosadske djece (Franceško, Mihić i Kajon, 2005). U konačnoj prilagođenoj verziji skale korišteno je 10 parova riječi: dobar/loš, sretan/tužan, zanimljiv/dosadan, pošten/nepošten, drag/mrzak, čist/prljav, vrijedan/lijen, pametan/glup, lijep/ružan, bezopasan/opasan. Također, radi eventualne nejasnoće atributa „*mrzak*“, on je prilikom ispitivanja preoblikovan u „*nije drag*“. Internalna konzistencija inicijalne skale u različitim istraživanjima kreće se od $\alpha=.76$ do $\alpha=.85$ (Ćirović, Jošić i Žeželj, 2011), a pouzdanost na ovom uzorku iznosi $\alpha=.85$.

3.2.3. Fotografije romske i bijele djece

Skala privlačnosti je primijenjena uz fotografije romske, odnosno djece bijele rase, kako bi se atributi lakše povezali sa skupinom na koju se odnose.

Primijenjene su 2 fotografije romske djece. Na jednoj je fotografiji prikazan nasmiješen dječak, a na drugoj nasmiješena djevojčica. Također, radi kontrole su primijenjene i dvije fotografije djece bijele rase na kojima su prikazani nasmiješena djevojčica i nasmiješen dječak. Izvor fotografija nalazi se na različitim internetskim stranicama, a fotografije su birane tako da djeca na njima budu otprilike iste dobi kao ispitanici u istraživanju. Primijenjene fotografije nalaze se u Prilogu 1.

Dječacima su prikazivane fotografije romskog dječaka i dječaka bijele rase, dok su djevojčicama prikazivane fotografije djevojčica. Prilikom ispitivanja, djeca su upitana djeluje li im dječak/djevojčica s fotografije sretno ili tužno, pošteno ili nepošteno, čisto ili prljavo, itd. Negativni atributi su bodovani s 0 bodova, a pozitivni s 1 bodom pa je raspon bodova na ovoj skali od 0-10 bodova, pri čemu 0 označava negativne stavove, a 10 pozitivne stavove prema pripadnicima skupina prikazanih na fotografijama.

Analizom dobivenih rezultata privlačnosti prema djeci bijele rase i romskoj djeci pokazalo se da postoji značajno viša privlačnost prema djeci bijele rase, tj. djeca su pridavala značajno više pozitivnih atributa djeci bijele rase. Rezultati usporedbe prikazani su u Prilogu 5, dok se prikaz postotka odgovora djece na česticama iz skale privlačnosti prema romskoj djeci i djeci bijele rase nalazi u Prilogu 4.

3.2.4. Afektivna komponenta stava

Nakon skale privlačnosti, postavljeno je 5 pitanja koja ispituju afektivne aspekte stavova o djeci s fotografija, kao što su:

„Bi li volio/ljela da ti ovaj dječak/djevojčica bude prijatelj/ica?“

„Bi li se volio/ljela igrati s ovim dječakom/djevojčicom?“

„Bi li volio/ljela podijeliti svoje igračke s ovim dječakom/djevojčicom?“

„Bi li se volio/ljela družiti s njim/njom i izvan škole?“

„Bi li volio/ljela podijeliti svoje slatkiše s njim/njom?“

Djeca su na ova pitanja odgovarala s da i ne, a ukoliko je odgovor bio ne, od njih je zatraženo da ukratko obrazlože svoj odgovor. Konačan rezultat na ovoj skali izračunat je zbrojem svih odgovora „da“, čime maksimalan zbroj iznosi 5 i odnosi se na pozitivne emocije prema ispitivanoj skupini.

Zbog nedostatka instrumenta koji bi mjerio afektivnu komponentu stava djece prema etničkim manjinama i istovremeno bio prikladan dobi ispitivane djece, ova pitanja nastala su adaptacijom Upitnika za mjerenje stavova učenika bez teškoća u razvoju prema učenicima s posebnim potrebama. Ovaj upitnik konstruirao je Gash (1993), a na hrvatski su ga preveli Fulgosi-Masnjak i Dalić-Pavelić (2001). Kako bi se pokušala naglasiti afektivna komponenta i izazvati odgovor koji je afektivne prirode, u svaku tvrdnju dodana je riječ „voljeti“. Pouzdanost adaptiranog upitnika na uzorku djece iz ovog istraživanja iznosi $\alpha=.85$.

3.2.5. Kontakt s Romima

Na kraju ispitivanja djeca su upitana o pojedinim vrstama kontakata koje imaju ili nemaju s pripadnicima romske etničke manjine. Tako su djeca upitana druže li se s pripadnicima romske etničke manjine u školi i van škole, imaju li Rome u razredu, žive li Romi u njihovom mjestu i imaju li prijatelja romske etničke manjine. Djeca su odgovarala s da ili ne pa su tako bodovani i njihovi odgovori za svaki pojedini kontakt (da- 1, ne- 0).

3.2.6. Petofaktorski upitnik ličnosti

Za mjerenje dimenzija petofaktorskoga modela ličnosti upotrijebljen je BFI (Big Five Inventory; John, Donahue i Kentle, 1991; prema John i Srivastava, 1999), koji su na hrvatski preveli i adaptirali Kardum, Gračanin i Hudek-Knežević (2006). Upitnik se sastoji od 44 čestice u obliku kratkih verbalnih fraza, a zadatak ispitanika jest da procjene u kojoj mjeri imaju svaku od navedenih osobina (npr. depresivna, otvorena i društvena, ponekad gruba prema drugim ljudima, voli razmišljati i igrati se idejama i sl.). Odgovori se boduju na ljestvici Likertova tipa od 5 stupnjeva (0-uopće se ne slažem do 4-u potpunosti se slažem).

BFI sadržajno dobro pokriva svih pet dimenzija (otvorenost za iskustva, savjesnost, neuroticizam, ekstraverzija i ugodnost) i ima zadovoljavajuće psihometrijske karakteristike, usprkos svojoj jednostavnosti i kratkoći. Na kanadskim i američkim uzorcima pouzdanosti se

kreću u rasponu od .75 do .90, a test-retest pouzdanosti u razmaku od tri mjeseca iznose od .80 do .90 (John i Srivastava, 1999).

Upitnik je korišten i na uzorcima u Hrvatskoj. Struktura ovog upitnika na hrvatskom jeziku provjerena je korištenjem konfirmatorne faktorske analize, a dobiveni indeksi pogodnosti ukazuju na zadovoljavajuću adekvatnost predviđene petofaktorske strukture (Kardum, Gračanin i Hudek-Knežević, 2006). Pouzdanosti unutarnje konzistencije (Cronbach Alpha) u istraživanju kojeg su proveli Kardum, Gračanin i Hudek-Knežević (2006) također su zadovoljavajuće i kreću se od .72 do .83, dok pouzdanosti na ovom uzorku iznose od .58 do .67.

3.2.7. Skala desničarske autoritarnosti

U ovom istraživanju korištena je skraćena skala desničarske autoritarnosti (Zakrisson, 2005), koja sadrži 15 čestica. Originalnu skalu, koja je imala 24 do 30 čestica, razvio je Altemeyer 1981. godine. Skala mjeri odlike konvencionalizma, autoritarne agresije i autoritarne submisivnosti. Skala je dobar prediktor sklonosti predrasudama, homofobiji i etnocentrizmu (Duckitt, 1993; Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994; Whitley i Lee, 2000) te mjeri submisivnost prema autoritetu unutar grupe (Pratto, Sidanius, Stallworth i Malle, 1994). Zakrisson (2005) navodi zadovoljavajuću faktorsku strukturu i koeficijent unutarnje pouzdanosti - Cronbach α koeficijenti su bili od .72 do .80.

U ovome istraživanju korištena je hrvatska verzija skraćene skale autoritarnosti koju su preveli i u svome istraživanju 2013. godine koristili Čepulić i Tomić. U ovoj skraćenoj skali nalazi se 15 čestica kao što su: „Tradicionalni običaji i vrijednosti još su uvijek najbolje smjernice za život.“ i „Dužnost je svakog pravog građanina da se bori protiv zla koje truje našu zemlju iznutra.“.

Čestice su izjavnog tipa, a za odgovaranje je rabljen Likertov tip skale od 5 stupnjeva, pri čemu brojevi znače sljedeće: 1- uopće se ne slažem, 2- uglavnom se ne slažem, 3- niti se slažem niti se ne slažem, 4- uglavnom se slažem i 5- u potpunosti se slažem. Slaganje s neparnim česticama izražava autoritarni stav, kao i neslaganje s parnim. Čepulić i Tomić (2013) navode zadovoljavajuću pouzdanost skraćene verzije skale, čija vrijednost iznosi Cronbach $\alpha = .88$, a pouzdanost skale na ovom uzorku iznosi $\alpha = .74$.

3.3. Postupak istraživanja

Istraživanje se provodilo u dvije osnovne škole, u jednoj koju pohađaju djeca romske nacionalne manjine (Osnovna škola *Sveti Đurđ*) i u jednoj u kojoj nema ni jednog učenika romske nacionalne manjine (Osnovna škola *Martijanec*). Prije uključivanja u istraživanje roditelji su potpisali suglasnost za vlastito i djetetovo sudjelovanje u istraživanju. Dio istraživanja koji se provodio s djecom bio je proveden individualno, otprilike 10 minuta sa svakim djetetom. Jedno po jedno dijete dolazilo je u kabinet, nakon čega je dječacima bila prikazana fotografija dječaka romske nacionalne manjine ili dječaka bijele rase, dok je djevojčicama bila prikazana fotografija djevojčice romske nacionalne manjine ili djevojčice bijele rase. Djeca su potom upitana o karakteristikama koje pridaju djeci sa spomenutih fotografija te je proveden kratki intervju od 5 pitanja koja se odnose na djecu s fotografija i njihovu pripadajuću grupu. Nakon toga djeca su odgovarala na tvrdnje iz Skale privlačnosti. Nakon prve fotografije proveden je isti postupak s drugom fotografijom, a nakon čega je provedena i Skala socijalne distance. Dio istraživanja s roditeljima bio je realiziran u sklopu roditeljskih sastanaka, na kojima je roditeljima podijeljen upitnik s demografskim podacima, Skala autoritarnosti, Petofaktorski upitnik ličnosti i Skala socijalne distance. Roditelji su rješavali upitnike 15-20 minuta. U istraživanju je sudjelovao po jedan roditelj svakog učenika, koji je prisustvovao roditeljskom sastanku.

4. REZULTATI

Kako bi se dobio uvid u ispitane varijable, najprije su prikazane deskriptivne vrijednosti svih varijabli: aritmetička sredina, standardna devijacija te minimalne i maksimalne vrijednosti posebno za djecu i roditelje iz obje škole. Deskriptivni podaci prikazani su u Tablici 1. i Tablici 2, a uz njih su prikazani i pripadajući t-testovi, značajnost i veličina efekta razlike. Deskriptivne vrijednosti socijalne distance djece i roditelja prema ostalim ispitivanim etničkim manjinama (Bošnjaci, Srbi, Mađari, Slovenci i Albanci) prikazane su u Prilogu 2. i Prilogu 3.

Tablica 1. Deskriptivni rezultati stavova djece prema Romima

	Djeca		t	Cohenov d	
		Sv.Đurd – s kontaktom s Romskom djecom			Martijanec –bez kontakta s Romskom djecom
Socijalna distanca prema Romima	M	1.00	2.44	4.41**	0.85
	SD min=0; max=6	1.49	1.86		
Afektivna komponenta stava prema Romima	M	3.96	3.88	0.25	0.05
	SD min=0; max=5	1.55	1.63		
Privlačnost	M	7.48	7.56	0.15	0.03
	SD min=0; max=10	2.75	2.65		

*p < .05; **p < .01

Tablica 2. Deskriptivni rezultati stavova roditelja prema Romima i osobina ličnosti roditelja

		Roditelji			
		Sv.Đurd - s kontaktom s Romskom djecom	Martijanec - bez kontakta s Romskom djecom	t	Cohenov d
Socijalna distanca prema Romima	M	3.30	2.35	2.36*	0.46
	SD	2.00	2.14		
Skala desničarske autoritarnosti	M	49.33	46.62	2.03*	0.40
	SD	6.26	7.33		
Otvorenost	M	25.04	23.88	1.16	0.23
	SD	5.40	4.80		
Savjesnost	M	26.67	25.88	0.90	0.18
	SD	4.57	4.34		
Neuroticizam	M	12.79	13.81	1.21	0.24
	SD	4.11	4.52		
Ekstraverzija	M	19.91	19.90	0.00	0.00
	SD	4.37	3.96		
Ugodnost	M	26.31	25.96	0.43	0.08
	SD	4.20	4.31		

*p < .05; **p < .01

Kao što je vidljivo iz Tablice 1., kod djece su ispitane varijable socijalne distance, privlačnosti (pozitivni i negativni atributi) i afektivne komponente stava (pozitivne i negativne emocije) prema pripadnicima romske etničke manjine, dok su u Tablici 2. prikazane deskriptivne vrijednosti varijabli socijalne distance njihovih roditelja, uz dodatak osobina ličnosti iz petofaktorskog modela i autoritarnosti. Rezultati su prikazani posebno po školama, a kasnije međusobno i uspoređeni.

4.1. Socijalna distanca roditelja i djece u školi bez romske djece

Prilikom ispitivanja razlika socijalne distance prema Romima između roditelja (M=2.35, SD=2.14) i djece (M=2.44, SD=1.86) iz škole koju ne pohađaju romska djeca, izračunom t-testova za zavisne uzorke nisu dobivene značajne razlike u socijalnoj distanci prema Romima (t=0.26, df=51, p>0.05), što je prikazano i u Tablici 3.

Kao što je vidljivo u Prilogu 2., u školi koju ne pohađaju Romi, djeca pokazuju najveću socijalnu distancu upravo prema Romima ($M=2.44$, $SD=1.86$), nakon čega slijede Srbi ($M=1.52$, $SD=1.83$), dok najmanju socijalnu distancu izražavaju prema Albancima ($M=0.73$, $SD=1.32$). Socijalna distanca djece prema Romima statistički je značajno veća od bilo koje druge ispitivane socijalne distance prema ostalim etničkim manjinama (Prilog 2.). Njihovi roditelji najveću socijalnu distancu pokazuju prema Srbima ($M=2.48$, $SD=2.36$), nakon čega slijedi socijalna distanca prema Romima ($M=2.35$, $SD=2.14$), koja je gotovo jednaka kao socijalna distanca prema Albancima ($M=2.33$, $SD=2.19$). Roditelji djece iz ove škole najmanju socijalnu distancu iskazuju prema Slovencima ($M=0.77$, $SD=1.26$). Detaljniji rezultati socijalne distance roditelja prema svim ispitivanim etničkim manjinama prikazani su u Prilogu 3.

Tablica 3. Razlika u socijalnoj distanci prema Romima između djece i njihovih roditelja

	M	SD	t	Cohenov d
Socijalna distanca djece prema Romima	2.44	1.16	0.26	0.05
Socijalna distanca roditelja prema Romima	2.35	2.14		

Uvidom u rezultate iz Priloga 3. može se vidjeti da je ukupna socijalna distanca prema odabranim etničkim skupinama roditelja djece koja pohađaju ovu školu ($M=11.58$, $SD=10.21$) također značajno veća ($t=2.27$, $df=51$, $p<0.05$) od ukupne socijalne distance djece ($M=7.77$, $SD=7.82$), iako je razlika manja nego u etnički mješovitoj školi.

4.1.1. Spolne razlike u stavovima djece u školi bez romske djece

Gledajući zasebno stavove djevojčica i dječaka, rezultati pokazuju da postoje značajne razlike u iskazivanju socijalne distance prema Romima između dječaka i djevojčica. Naime, dječaci ($M=2.94$, $SD=1.81$) iskazuju značajno veću ($t=2.55$, $df=50$, $p<0.05$) socijalnu distancu prema Romima od djevojčica ($M=1.65$, $SD=1.69$). Značajne spolne razlike u afektivnoj i kognitivnoj komponenti stava prema Romima nisu dobivene, što je prikazano i u Tablici 4.

Tablica 4. Razlika u stavovima prema Romima između djevojčica i dječaka

		Djevojčice	Dječaci	t	Cohenov d
Socijalna distanca prema Romima	M	1.65	2.94	2.55**	0.74
	SD	1.69	1.81		
Afektivna komponenta stava	M	3.70	4.00	0.64	0.17
	SD	2.03	1.34		
Privlačnost	M	8.30	7.10	1.62	0.46
	SD	2.62	2.61		

*p < .05; **p < .01

4.2. Socijalna distanca roditelja i djece u školi koju pohađaju romska djeca

U etnički mješovitoj školi koju pohađaju i romska djeca postoje statistički značajne razlike između socijalne distance djece prema svim etničkim manjinama i socijalne distance roditelja prema tim istim etničkim manjinama.

U svim slučajevima socijalna distanca djece značajno je manja od socijalne distance roditelja. Razlike su ispitivane t-testovima za zavisne skupine, a najveća razlika vidljiva je kod socijalne distance prema Romima ($t=8.20$, $df=53$, $p<0.01$). Kao što je vidljivo iz Tablice 5., prosječna socijalna distanca djece prema Romima iznosi $M=1.00$ ($SD=1.49$) i relativno je mala, dok socijalna distanca roditelja iznosi $M=3.30$ ($SD=1.99$). To su ujedno i najveće socijalne distance i kod djece i kod roditelja ove škole. Nakon Roma, roditelji djece iz ove škole izražavaju najveću socijalnu distancu prema Albancima ($M=2.50$, $SD=1.70$), dok najmanju socijalnu distancu iskazuju prema Slovencima ($M=0.57$, $SD=1.02$). Socijalna distanca roditelja prema Romima značajno je veća od socijalne distance prema svim ostalim ispitivanim etničkim manjinama (Prilog 3.).

Tablica 5. Razlika u socijalnoj distanci prema Romima između djece i njihovih roditelja

	M	SD	t	Cohenov d
Socijalna distanca djece prema Romima	1.00	1.49		
Socijalna distanca roditelja prema Romima	3.30	2.00	8.20**	1.30

*p < .05; **p < .01

Kao što je već navedeno, kod djece koja pohađaju školu zajedno s djecom pripadnicima romske etničke manjine, kao najveća socijalna distanca pokazala se upravo ona prema Romima (M=1.00, SD=1.49). Nakon Roma slijede Srbi (M=0.56, SD=0.15), a najmanjom socijalnom distancom pokazala se ona prema Slovencima (M=0.15, SD=0.72) (Prilog 2.).

Socijalna distanca djece prema Romima je značajno veća od socijalne distance prema većini ostalih ispitivanih etničkih manjina (Prilog 2.).

Gledajući ukupnu socijalnu distancu roditelja prema odabranim etničkim skupinama (M=11.31, SD=6.64), ona je značajno veća (t=8.55, df=53, p<0.01) od ukupne socijalne distance njihove djece (M=2.85, SD=4.10).

4.2.1. Spolne razlike u stavovima djece u školi s romskom djecom

Spolne razlike između dječaka i djevojčica koji pohađaju ovu školu dobivene su samo kod afektivne komponente stava prema Romima. Prema dobivenim rezultatima, dječaci (M=4.34, SD=1.29) iskazuju značajno više (t=2.00, df=52, p<0.05) pozitivnih emocija prema Romima, nego što to čine djevojčice (M=3.52, SD=1.73). Spolne razlike u socijalnoj distanci i u privlačnosti nisu dobivene, što je prikazano i u Tablici 6.

Tablica 6. Razlika u stavovima prema Romima između djevojčica i dječaka

		Djevojčice	Dječaci	t	Cohenov d
Socijalna distanca prema Romima	M	1.28	0.76	1.29	0.35
	SD	1.57	1.41		
Afektivna komponenta stava	M	3.52	4.34	2.00*	0.54
	SD	1.73	1.29		
Privlačnost	M	7.24	7.69	0.60	0.16
	SD	2.73	2.79		

*p < .05; **p < .01

4.3. Razlike između dviju škola u stavovima prema Romima kod djece i njihovih roditelja

Kako bi se dobio uvid u izraženost socijalne distance djece i njihovih roditelja prema pripadnicima romske etničke manjine, kao i razlika u frekvenciji odabira bližih i daljih vrsta socijalnih kontakata između dvije različite škole, u Tablici 7. je prikazan postotak odgovora ispitanika o prihvaćanju ponuđenih socijalnih kontakata prema Romima.

Drugim riječima, Tablica 7. prikazuje postotke ljudi koji su pristali na određeni kontakt kao najbliži mogući s pripadnicima romske etničke manjine, odnosno frekvenciju odgovora ispitanika na pojedinim česticama Skale socijalne distance.

Tablica 7. Postotak odgovora ispitanika o prihvaćanju ponuđenih socijalnih kontakata prema Romima

Socijalni kontakti	Škola	
	1	2
R Usko srodstvo/ bračni drug	19.2	7.4
D Najbolji prijatelj	17.3	57.4
R Osobni prijatelj	32.7	16.7
D Sjedi sa mnom u klupi	17.3	14.8
R Susjed u ulici	11.5	16.7
D Učenik u mom razredu	23.1	11.1
R Kolega na poslu	5.8	11.1
D Učenik moje škole	15.4	11.1
R Državljanin RH	7.7	14.8
D Susjed u ulici	7.7	0
R Posjetitelj RH	7.7	13
D Živi u mom mjestu	11.5	3.7
R Isključenje iz RH	15.4	20.4
D Isključenje iz RH	7.7	1.9

1 – Osnovna škola bez romske djece – *Martijanec*; 2 – Osnovna škola s romskom djecom – *Sv.Đurđ*
D – djeca; **R** – roditelji

Budući da se problemi ovog rada odnose na ispitivanje stavova djece prema pripadnicima romske etničke manjine, ovdje ćemo se usmjeriti samo na rezultate socijalne distance prema Romima, dok se prikaz ostalih etničkih manjina nalazi u Prilogu 6. i služi samo radi usporedbe izraženosti socijalne distance prema Romima u odnosu na socijalnu distancu prema ostalim ispitivanim etničkim manjinama.

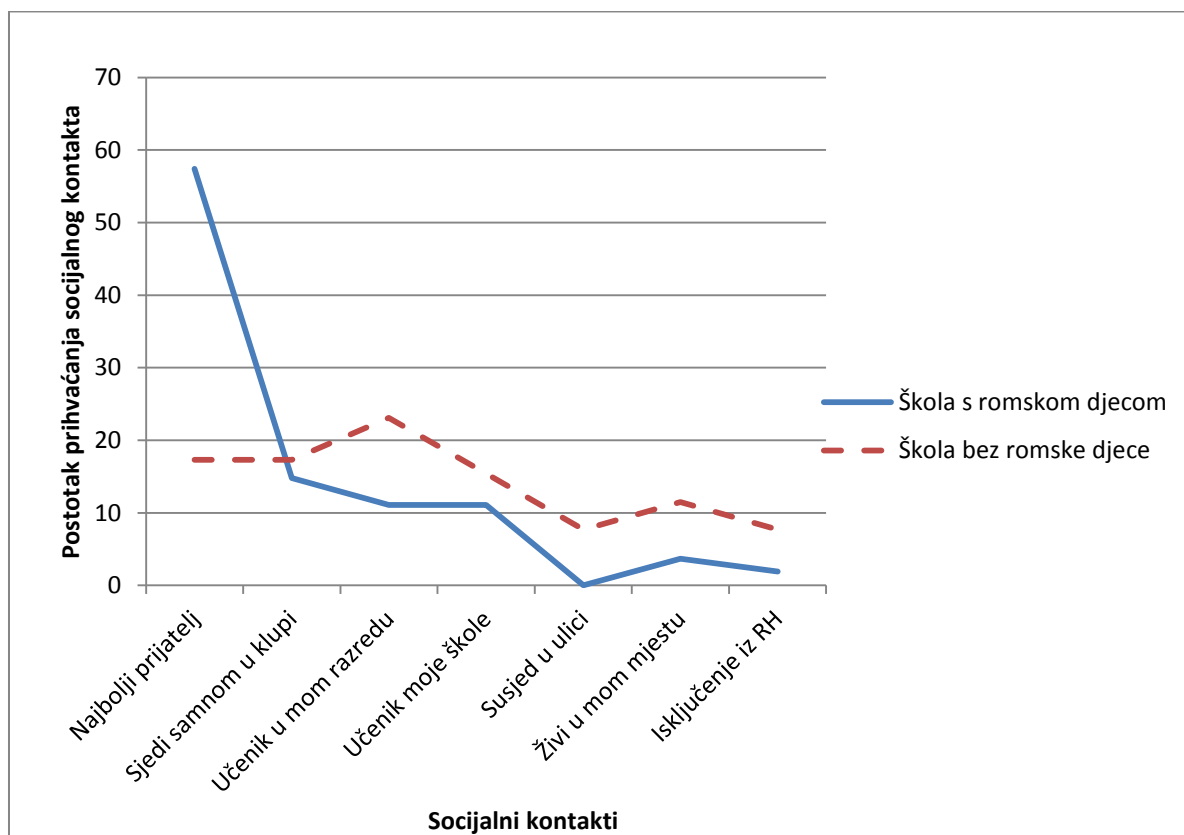
Kao što se vidi iz Tablice 7., postoji razlika između odabira kontakta s Romima u dvije škole. Dok bi 57.4% djece koja idu u školu s romskom djecom pristalo da im dječak ili djevojčica romske etničke manjine bude najbolji prijatelj, iz druge škole bi na to pristalo tek 17.3% djece. Kod roditelja je stvar obrnuta i ondje bi na najbliskiji kontakt s pripadnikom romske etničke manjine pristalo 7.4% roditelja čija djeca idu u školu koju pohađaju i Romi te 19.2% roditelja čija djeca ne idu u školu s pripadnicima romske nacionalne manjine. Postotak djece iz etnički mješovite škole koji ne bi pristali na najbliskiji kontakt (najbolji prijatelj), ali

bi pristalo na to da dječak ili djevojčica romske nacionalne manjine sjedi s njima u klupi iznosi 14.8%, dok bi iz druge škole na to pristalo 17.3% djece. Dodatnih 11.1% djece iz etnički mješovite škole, koja nisu pristala na prijašnja dva kontakta pristaju na treći po redu, tj. pristaju da pripadnik romske etničke manjine ide s njima u razred, dok tek na to pristaje 23.1% djece iz škole u kojoj nema romske djece. Dakle, na prva tri najbliža kontakta pristaje ukupno 83.3% djece iz etnički mješovite škole i 57.7% djece iz škole u kojoj nema pripadnika romske etničke manjine, dok na tri najbliža kontakta pristaje 40.8% roditelja djece iz etnički mješovite škole i 63.4% roditelja djece iz druge škole.

Postotak djece koja nisu pristala ni na prvi, ni na drugi, ni na treći po redu kontakt s pripadnicima romske etničke manjine, već tek na četvrti, koji se odnosi na to bi li prihvatili da pripadnik romske etničke manjine ide u njihovu školu, iznosi 11.1% djece iz etnički mješovite škole i 15.4% djece iz druge škole. Dodatnih 3.7% djece iz etnički mješovite škole prihvaća tek da Romi žive u njihovom mjestu, a isključivo taj kontakt prihvaća i 11.5% djece iz škole bez Roma. Čak 20.4% roditelja i 1.9% djece iz etnički mješovite škole željelo bi istjerati Rome iz Hrvatske, dok bi iz druge škole to željelo učiniti čak 7.7% djece i 15.4% njihovih roditelja.

Distribucije postotaka prihvaćanja određenih kontakata djece u dvije škole vidljive su i na Slici 1., na kojoj je jasno vidljiva razlika između dvije škole u prihvaćanju najbliskijeg kontakta, tj. razlika u pristanku djece na to da im pripadnik romske etničke manjine bude najbolji prijatelj.

Slika 1. Distribucija odgovora djece o prihvaćanju ponuđenih socijalnih kontakata prema romskoj etničkoj manjini izražena u postocima

4.3.1. Razlike između dviju škola u stavovima djece prema Romima

Za razliku od svojih roditelja, djeca iz etnički mješovite škole ($M=1.00$, $SD=1.49$) pokazuju značajno manju socijalnu distancu prema Romima ($t=4.41$, $df=104$, $p<0.01$) od djece koja ne pohađaju školu s pripadnicima te etničke manjine ($M=2.44$, $SD=1.86$).

Značajna razlika između dvije škole u iskazivanju afektivne ($t=0.25$, $df=104$, $p>0.05$) i kognitivne komponente stava prema Romima ($t=0.15$, $df=104$, $p>0.05$) nije dobivena, što je vidljivo u Tablici 1.

Gledajući ukupnu socijalnu distancu koja se sastoji od zbroja socijalne distance prema svim etničkim manjinama i izračunom t-testova za nezavisne skupine, pokazuje se da razlike u ukupnoj socijalnoj distanci djece postoje i značajne su ($t=4.06$, $df=104$, $p<0.01$). Kao što se vidi u Prilogu 2., djeca iz etnički mješovite škole imaju značajno manju ukupnu socijalnu distancu ($M=2.85$, $SD=4.10$) od djece koja pohađaju školu bez pripadnika romske etničke manjine ($M=7.77$, $SD=7.82$).

Kod djece iz dviju škola postoje značajne razlike u socijalnoj distanci prema svim etničkim manjinama, osim prema Albancima ($t=1.47$, $df=104$, $p>0.05$), no najveća razlika u socijalnoj distanci između ovih dviju škola jest upravo ona prema Romima ($t=4.41$, $df=104$, $p<0.01$). Također, djeca iz etnički mješovite škole uvijek pokazuju značajno manju socijalnu distancu prema svim etničkim manjinama od djece iz druge škole, što se također može vidjeti iz Priloga 2.

4.3.2. Usporedba roditelja djece dviju škola u stavovima prema Romima i povezanim osobinama ličnosti

Izračunom t-testova za nezavisne uzorke pokazalo se da postoje značajne razlike u socijalnoj distanci roditelja prema Romima ($t=2.36$, $df=102$, $p<0.05$) pa tako roditelji djece iz etnički mješovite škole imaju značajno veću socijalnu distancu prema Romima ($M=3.30$, $SD=2.00$) od roditelja djece koja idu u drugu školu ($M=2.35$, $SD=2.14$).

Također, iz Tablice 2. vidljivo je da roditelji djece koja pohađaju školu zajedno s Romima ($M=49.33$, $SD=6.26$) imaju značajno viši rezultat ($t=2.03$, $df=102$, $p<0.05$) na Skali desničarske autoritarnosti od roditelja djece koja ne pohađaju školu s romskom djecom ($M=46.62$, $SD=7.33$).

Kao što je vidljivo iz Priloga 3., razlike u ukupnoj socijalnoj distanci roditelja dviju škola ne postoje ($t=0.16$, $df=104$, $p>0.05$).

4.4. Stavovi djece ovisno o kvantiteti i kvaliteti kontakta s Romima

Jedan od problema ovog istraživanja bio je ispitati razlike u stavovima i socijalnoj distanci prema Romima između djece koja pohađaju istu školu s romskom djecom i one djece koja pohađaju školu bez ijednog učenika romske etničke manjine, pri čemu se očekivalo da će djeca koja imaju više kontakta s pripadnicima romske etničke manjine imati i manju socijalnu distancu, pozitivnije emocije te će im pridavati više pozitivnih karakteristika. U prethodnim analizama u ovom radu uspoređivale su se razlike u stavovima djece i socijalnoj distanci između djece koja pohađaju istu školu koju pohađaju i Romi i djece koja pohađaju školu bez ijednog pripadnika romske etničke manjine. Pritom nisu sva djeca koja pohađaju istu školu s romskom djecom imala iste vrste kontakata s njima; neki su ih samo viđali na školskim

hodnicima, dok su neki išli u isti razred s njima, družili se s njima, neki su iskazivali da su im djeca romske etničke manjine prijatelji, ili su živjeli u istom mjestu s Romima. Ovdje ćemo usporediti razliku u socijalnoj distanci i stavovima djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta za koje tvrde da imaju s pripadnicima romske etničke manjine; dakle ovisno o tome idu li djeca u razred s pripadnicima romske etničke manjine ili ne idu, o tome jesu li izjavili da se druže s pripadnicima romske etničke manjine ili se ne druže, imaju li prijatelja romske etničke manjine ili ne te žive li u njihovom mjestu Romi ili ne žive. Od 54 djece koja pohađaju Osnovnu školu *Sv. Đurđ*, njih 35 ide u razred zajedno s pripadnicima romske etničke manjine, 28 djece izjavljuje da se družu s Romima u školi i van škole, 20 ih izjavljuje da imaju prijatelje romske etničke manjine, a njih 25 živi u istom mjestu u kojem žive i Romi.

Ove procjene rađene su samo za školu koju pohađaju djeca romske etničke manjine zbog toga što u drugoj školi djeca nemaju nikakvih kontakata s Romima. Za procjenu razlike u stavovima, ovisno o vrsti kontakta, korišteni su t-testovi za nezavisne skupine, čiji rezultati su prikazani u Tablicama 8., 9. i 10.

Tablica 8. Stavovi djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta s pripadnicima romske etničke manjine (afektivna komponenta)

			M	SD	t	df	Cohenov d
Afektivna komponenta stava	Romi u	da	3.71	1.69	1.62	52	0.49
	razredu	ne	4.42	1.17			
	Druženje s	da	4.78	0.58	4.50**	52	1.23
	Romima	ne	3.15	1.79			
	Romi u	da	4.13	1.45	0.68	52	0.19
	susjedstvu	ne	3.83	1.64			
Prijatelji	da	4.84	0.50	3.35**	52	1.07	
Romi	ne	3.49	1.72				

*p < .05; **p < .01

Prilikom ispitivanja razlika u afektivnoj komponenti stava djece prema Romima, pokazalo se da djeca koja izjavljuju da se družu s Romima (M=4.78, SD=0.58) i ona djeca koja imaju prijatelje romske etničke manjine (M=4.84, SD=0.50) iskazuju značajno više pozitivnijih emocija prema Romima ($t_{\text{druženje}}=4.50$, $df=52$, $p<0.01$; $t_{\text{prijatelj}}=3.35$, $df=52$,

$p < 0.01$) od one djece koja se ne druže s Romima ($M=3.15$, $SD=1.79$) i nemaju Rome kao prijatelje ($M=3.49$, $SD=1.72$). Kao što je vidljivo u Tablici 8., značajne razlike u afektivnoj komponenti stava ovisno o tome idu li djeca u razred s Romima ili ne ($t=1.62$, $df=52$, $p > 0.05$) i žive li u istom mjestu s Romima ili ne žive ($t=0.68$, $df=52$, $p > 0.05$) nisu dobivene.

Tablica 9. Stavovi djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta s pripadnicima romske etničke manjine (privlačnost)

			M	SD	t	df	Cohenov d
Privlačnost	Romi u	da	7.17	2.67	1.13	52	0.32
	razredu	ne	8.05	2.86			
	Druženje s	da	8.44	1.76	2.73**	52	0.74
	Romima	ne	6.52	3.21			
	Romi u	da	7.58	2.69	0.24	52	0.07
	susjedstvu	ne	7.40	2.84			
Prijatelji	da	8.53	1.81	2.13*	52	0.65	
Romi	ne	6.91	3.01				

* $p < .05$; ** $p < .01$

Kao što je vidljivo iz Tablice 9., djeca koja izjavljuju da se druže s Romima ($M=8.44$, $SD=1.76$) i djeca koja imaju prijatelja romske etničke manjine ($M=8.53$, $SD=1.81$) pridaju značajno više pozitivnih atributa Romima i pokazuju veću privlačnost ($t_{druženje}=2.73$, $df=52$, $p < 0.01$; $t_{prijatelj}=2.13$, $df=52$, $p < 0.05$) od djece koja se ne druže s Romima ($M=6.52$, $SD=3.21$) i nemaju prijatelje Rome ($M=6.91$, $SD=3.01$). Značajne razlike u privlačnosti Roma, ovisno o tome imaju li djeca Rome u razredu ili ne ($t=1.13$, $df=52$, $p > 0.05$) i žive li u istom mjestu u kojem žive i Romi ili ne žive ($t=0.24$, $df=52$, $p > 0.05$), nisu dobivene.

Tablica 10. Stavovi djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta s pripadnicima romske etničke manjine (socijalna distanca)

			M	SD	t	df	Cohenov d
Socijalna distanca prema Romima	Romi u razredu	da	0.94	1.39	0.38	52	0.11
		ne	1.11	1.70			
	Druženje s Romima	da	0.22	0.51	4.46**	52	1.22
		ne	1.78	1.74			
	Romi u susjedstvu	da	1.00	1.67	0.00	52	0
		ne	1.00	1.36			
	Prijatelji Romi	da	0.11	0.31	3.59**	52	1.16
	ne	1.49	1.65				

* $p < .05$; ** $p < .01$

Ispitivanjem razlika u socijalnoj distanci prema Romima pokazalo se da djeca koja se druže s Romima u školi i van škole ($M=0.22$, $SD=0.51$) imaju statistički značajno manju socijalnu distancu prema Romima ($t=4.46$, $df=52$, $p<0.01$) od djece koja se uopće ne druže s pripadnicima romske etničke manjine, ali pohađaju školu koju pohađaju i Romi ($M=1.78$, $SD=1.74$).

Isto tako, djeca koja iskazuju da imaju prijatelje romske etničke manjine ($M=0.11$, $SD=0.31$) pokazuju značajno manju socijalnu distancu prema Romima ($t=3.59$, $df=52$, $p<0.01$) od djece koja nemaju prijatelje Rome ($M=1.49$, $SD=1.65$), što je vidljivo iz Tablice 10.

Razlike u socijalnoj distanci prema Romima kod djece koja idu u razred zajedno s Romima i one djece koja idu u razred bez Roma, ali ih susreću na školskim hodnicima, nisu dobivene ($t=0.38$, $df=52$, $p>0.05$), kao ni razlike ovisno o tome žive li djeca u istom mjestu gdje i Romi ili žive u mjestu bez pripadnika romske etničke manjine ($t=0.00$, $df=52$, $p>0.05$).

Iz dobivenih se rezultata može zaključiti da postoje značajne razlike, kako u socijalnoj distanci, tako i u afektivnoj i kognitivnoj komponenti stava između djece koja se druže s Romima i koja imaju prijatelje romske etničke manjine i one djece koja nemaju takvih kontakata, dok značajne razlike u stavovima djece ovisno o samoj prisutnosti Roma u razredu ili o suživotu u istom mjestu nisu dobivene.

4.5. Osobine ličnosti roditelja i njihova povezanost sa stavovima djece prema Romima

Peti problem ovog istraživanja bio je ispitati povezanost stavova djece sa stavovima roditelja i njihovim osobinama ličnosti. Kako bi se provjerilo postoji li povezanost između roditeljskih varijabli i stavova djece izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacija. Dobiveni rezultati prikazani su u matricama korelacija (Tablica 11. i 12.), po jednoj za svaku školu.

Tablica 11. Povezanost crta petofaktorskog modela i autoritarnosti sa stavovima djece i roditelja prema Romima (*škola bez romske djece*)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Afektivna komponenta stava djece prema Romima	-								
2. Kognitivna komponenta stava djece prema Romima	.47**	-							
3. Socijalna distanca djece prema Romima	-.27*	-.38**	-						
4. Otvorenost roditelja	.02	.07	-.01	-					
5. Savjesnost roditelja	-.20	-.17	.08	.39**	-				
6. Neuroticizam roditelja	-.11	.11	-.12	-.36**	-.35*	-			
7. Ekstraverzija roditelja	-.03	.00	-.24	.45**	.52**	-.21	-		
8. Ugodnost roditelja	.02	.08	.03	.22	.39**	-.26	.01	-	
9. Skala desničarske autoritarnosti	-.13	-.17	.03	-.29*	.21	.19	.22	-.12	-
10. Socijalna distanca roditelja prema Romima	-.09	-.08	.14	.13	.11	.09	.13	.01	.36**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Kao što je vidljivo iz Tablice 11., afektivna komponenta stava djece prema Romima značajno je negativno povezana sa socijalnom distancom djece prema Romima, što govori o tome da djeca koja izražavaju pozitivnije emocije prema Romima imaju manju socijalnu distancu prema Romima te obrnuto.

Kognitivna komponenta stava djece prema Romima negativno je povezana sa socijalnom distancom djece prema Romima, dok je značajno pozitivno povezana s afektivnom komponentom stava djece prema toj etničkoj manjini, što je bilo i za očekivati.

Gledajući rezultate roditelja, oni pokazuju da su autoritarniji roditelji manje otvoreni za iskustva, tj. da roditelji s izraženijom otvorenošću izražavaju manje autoritarne stavove.

Iz Tablice 11. također je vidljivo i da postoji pozitivna povezanost rezultata na Skali desničarske autoritarnosti i socijalne distance roditelja prema Romima. Dakle, osobe koje su autoritarnije, izražavaju i veću socijalnu distancu prema Romima.

U ovom slučaju, stavovi djece nisu značajno povezani ni sa stavovima ni s osobinama ličnosti njihovih roditelja.

Tablica 12. Povezanost crta petofaktorskog modela i autoritarnosti sa stavovima djece i roditelja prema Romima (*škola s romskom djecom*)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Afektivna komponenta stava djece prema Romima	-								
2. Kognitivna komponenta stava djece prema Romima	.67**	-							
3. Socijalna distanca djece prema Romima	-.68**	-.60**	-						
4. Otvorenost roditelja	.16	.19	-.33*	-					
5. Savjesnost roditelja	-.08	-.01	-.14	.40**	-				
6. Neuroticizam roditelja	.17	.10	-.07	-.20	-.32*	-			
7. Ekstraverzija roditelja	.03	-.05	-.30*	.47**	.54**	-.24	-		
8. Ugodnost roditelja	.06	.14	-.05	.27*	.33*	-.15	.24	-	
9. Autoritarnost roditelja	-.09	-.05	.14	-.40**	-.27*	.14	-.17	.04	-
10. Socijalna distanca roditelja prema Romima	-.17	-.10	.15	-.11	.25	-.25	.16	.30*	.09

* p<.05; ** p<.01

U Tablici 12. prikazane su korelacije između varijabli socijalne distance djece prema Romima te afektivne i kognitivne komponente stava djece prema toj etničkoj manjini sa socijalnom distancom roditelja prema Romima, kao i s dimenzijama petofaktorskog modela ličnosti te rezultatima na Skali desničarske autoritarnosti (RWA) za školu koju pohađaju romska djeca.

Od osobina ličnosti roditelja koje značajno koreliraju s razinom socijalne distance kod roditelja pokazala se ugodnost, koja pozitivno korelira sa socijalnom distancom roditelja prema Romima.

Također, autoritarnost je značajno negativno povezana s otvorenošću iz Petofaktorskog modela ličnosti, što govori o manjoj otvorenosti za nova iskustva kod autoritarnih ljudi.

Afektivna komponenta stava djece prema Romima značajno je negativno povezana sa socijalnom distancom prema Romima kao i s ukupnom socijalnom distancom kod djece, što govori o tome da djeca koja izražavaju pozitivnije emocije prema Romima, imaju manju socijalnu distancu prema Romima, kao i prema ostalim ispitivanim etničkim skupinama u cjelini.

Također, iz Tablice 12. vidljivo je da je kognitivna komponenta stava djece prema Romima negativno povezana s njihovom socijalnom distancom prema Romima.

Kao i u školi bez romske djece i ovdje je kognitivna komponenta stava prema Romima značajno pozitivno povezana s afektivnom komponentom stava prema romskoj etničkoj manjini.

Socijalna distanca djece prema Romima pokazala se značajno negativno povezanom s otvorenošću i ekstraverzijom njihovih roditelja, što znači da djeca roditelja koji su manje otvoreni za iskustva i djeca introvertiranijih roditelja imaju veću socijalnu distancu prema Romima. Kao i u školi bez romske djece, ni ovdje stavovi roditelja nisu značajno povezani sa stavovima njihove djece.

Kao što je vidljivo iz Tablice 11. i Tablice 12., od osobina ličnosti roditelja samo su otvorenost i ekstraverzija povezane sa stavovima djece prema Romima i to sa socijalnom distancom prema Romima u etnički mješovitoj školi. Iz tog su razloga osobine ličnosti roditelja izostavljene iz daljnjih analiza. S obzirom na nedostatak povezanosti što je vidljivo iz matrica korelacija (Tablica 11. i Tablica 12.), može se pretpostaviti da osobine ličnosti roditelja nemaju značajnu prediktorsku snagu u objašnjavanju stavova djece prema Romima. U skladu s time, osobine ličnosti roditelja neće biti uključene u regresijske analize, već će se provjeravati prediktorska snaga prije spomenutih različitih vrsta kontakata koje djeca iz etnički mješovite škole imaju s pripadnicima romske etničke manjine.

4.6. Različite vrste kontakata djece s Romima u objašnjenju varijance stavova prema Romima

Mogućnost predviđanja socijalne distance djece prema Romima na osnovi vlastitog kontakta s pripadnicima romske etničke manjine ispitana je regresijskom analizom, tako što su u model uključene varijable prijateljstva, druženja s pripadnicima romske etničke manjine, prisutnosti Roma u razredu i suživota s Romima u istom mjestu. Rezultati regresijske analize prikazani su u Tablici 13.

Tablica 13. Rezultati regresijske analize s kontaktima djece s Romima kao prediktorima socijalne distance djece prema Romima (*škola s romskom djecom*)

Prediktori	Socijalna distanca djece-
	Beta Romi
Kontakt djece s Romima	
Prijateljstvo	-.14
Druženje	-.48**
Rom u razredu	.16
Romi u susjedstvu	.03
R	.55**
R ²	.31**

*p < .05; **p < .01

Kao što je vidljivo iz Tablice 13., varijable koje se odnose na kontakt djece s pripadnicima romske etničke manjine značajno objašnjavaju varijancu kriterijske varijable, tj. socijalne distance prema Romima.

Gledajući zasebno, druženje s pripadnicima romske etničke manjine u školi i van škole pokazuje se kao značajni prediktor socijalne distance djece prema toj etničkoj manjini. Naime, druženje djece s pripadnicima romske etničke manjine djeluje kao prediktor smanjene socijalne distance prema Romima. Skupina varijabli koje se odnose na kontakt s pripadnicima romske etničke manjine objašnjava 31% varijance socijalne distance prema Romima i može se reći da je kontakt djece s pripadnicima romske etničke manjine značajan prediktor socijalne distance djece prema Romima.

Ovim modelom se pokušalo objasniti i afektivnu i kognitivnu komponentu stava djece prema Romima, a iz Tablice 14. i Tablice 15. vidljivo je da ovaj model značajno objašnjava obje komponente stava djece prema Romima.

Tablica 14. Rezultati regresijske analize s kontaktima djece s Romima kao prediktorima afektivne komponente stava prema Romima (*škola s romskom djecom*)

Prediktori	Afektivna komponenta stava-
	Beta Romi
Kontakt djece s Romima	
Prijateljstvo	.11
Druženje	.61**
Rom u razredu	-.46**
Romi u susjedstvu	.01
R	.69**
R ²	.47**

*p < .05; **p < .01

Rezultati ove regresijske analize pokazuju da varijable kontakta djece s pripadnicima romske etničke manjine ponovno značajno objašnjavaju varijancu kriterija i ovim je modelom objašnjeno 47% varijance afektivne komponente stava djece prema Romima. Kao zasebni značajni prediktori, ovdje se ističu druženje s pripadnicima romske etničke manjine i prisutnost Roma u razredu, koji i zasebno značajno objašnjavaju varijancu afektivne komponente stava djece prema Romima.

Ovdje je druženje ponovno prediktor pozitivnih emocija prema Romima, dok je prisutnost Roma u razredu prediktor negativnih emocija, tj. predrasuda prema Romima.

Tablica 15. Rezultati regresijske analize s kontaktima djece s Romima kao prediktorima kognitivne komponente stava djece prema Romima (*škola s romskom djecom*)

Prediktori	Kognitivna komponenta stava-
	Beta
	Romi
Kontakt djece s Romima	
Prijateljstvo	.08
Druženje	.41*
Rom u razredu	-.33*
Romi u susjedstvu	-.03
R	.47*
R ²	.22*

*p < .05; **p < .01

Ovom regresijskom analizom provjereno je koliki postotak varijance kognitivne komponente stava djece prema Romima objašnjava spomenuti model s kontaktom djece s pripadnicima romske etničke manjine. Kao što je vidljivo iz Tablice 15., ovaj model ponovno značajno objašnjava varijancu stava djece prema Romima i u ovom slučaju objašnjeno je 22% varijance kognitivne komponente stava.

Kao zasebni prediktori ponovno se ističu varijable druženja s Romima i prisutnosti romske djece u razredu, pri čemu je druženje s romskom djecom prediktor pozitivnog mišljenja o Romima, dok je prisutnost Roma u razredu ponovno prediktor negativnih stavova. U ovom slučaju Romi u razredu predicičaju prisutnost stereotipa prema romskoj etničkoj manjini i djeca koja imaju Rome u razredu, prilikom odabira atributa za opis pripadnika romske etničke manjine, koriste negativne i stereotipne atribute.

U školi bez pripadnika romske etničke manjine ovakav model nije moguće provjeriti zbog toga što učenici iz te škole nemaju nikakvih kontakata s Romima. Kao što se vidi iz Tablice 12., ni osobine ličnosti roditelja ni njihova autoritarnost nisu povezani ni s jednom varijablom stavova djece prema Romima pa u ovom slučaju bilo kakva regresijska analiza ne bi bila informativna.

Drugim riječima, dobiveni rezultati upućuju na to da postoje neke druge varijable koje objašnjavaju negativne stavove prema Romima kod djece iz ove škole.

5. DISKUSIJA

Iako postoji mali broj istraživanja koja se bave socijalnom distancom prema etničkim manjinama u Hrvatskoj, ona ne samo da postoji, već je prema određenim etničkim manjinama i prilično izražena i visoka (Čorkalo-Biruški i Ajduković, 2008). Upravo zbog tih razloga ovo je tema koja ne smije biti zanemarena i kojom se mi psiholozi moramo baviti, počevši od istraživanja socijalne distance i stavova već u dječjoj dobi pa do provođenja intervencijskih i preventivskih programa s ciljem smanjenja socijalne distance i negativnih stavova. Istraživanja socijalne distance kod djece nisu česta i njihov broj je mali pa bi stoga rezultati ovog istraživanja mogli biti dobar indikator smjera kojim bi trebalo krenuti kako bi se mijenjali negativni stavovi.

5.1. Socijalna distanca djece i njihovih roditelja

U dijelu Rezultati prikazani su deskriptivni podaci ispitivanih varijabli, među kojima je prikazana i socijalna distanca djece i njihovih roditelja prema određenim etničkim manjinama. Usporedbom izraženosti socijalne distance prema različitim etničkim manjinama, vidljivo je da su Romi još uvijek etnička manjina prema kojoj postoji najveća socijalna distanca u obje škole, kako kod djece, tako i kod njihovih roditelja.

Kod djece u etnički mješovitoj školi socijalna distanca prema Romima značajno je veća od socijalne distance prema ostalim ispitivanim etničkim manjinama, osim prema Srbima, dok je kod njihovih roditelja socijalna distanca prema Romima veća od bilo koje druge ispitivane socijalne distance.

S druge strane, kod djece iz škole u kojoj nema pripadnika romske etničke manjine socijalna distanca prema Romima je značajno veća od bilo koje druge, dok je kod njihovih roditelja socijalna distanca prema Romima značajno veća samo od socijalne distance prema Slovencima i prema Bošnjacima, što govori o tome da roditelji iz te škole imaju prilično veliku socijalnu distancu i prema Srbima i prema Albancima, kao i prema Mađarima.

Pretpostavka od koje se krenulo u ovom istraživanju bila je da neće postojati značajne razlike u socijalnoj distanci prema Romima između djece i njihovih roditelja. Ova pretpostavka je potvrđena, ali samo u školi koju ne pohađaju romska djeca. Naime, rezultati pokazuju da je socijalna distanca djece u etnički mješovitoj školi u svakom slučaju značajno manja od socijalne distance roditelja, dok djeca iz druge škole u kojoj nema Roma pokazuju

značajno manju socijalnu distancu od roditelja prema Srbima, Bošnjacima i Albancima, a razlike u socijalnoj distanci prema Slovencima, Mađarima i Romima ne postoje. Ovdje je zanimljivo istaknuti da je, iako razlika između socijalne distance djece i roditelja prema Romima nije značajna, ovo jedini slučaj u obje škole u kojem je socijalna distanca djece nešto veća od socijalne distance njihovih roditelja. Drugim riječima, socijalna distanca prema Romima kod ove je djece prilično velika te je zbog ovakvih rezultata vrlo važno ispitivati stavove već u dječjoj dobi, kao i istražiti varijable povezane sa stavovima kod djece. Time će se moći na vrijeme intervenirati i raditi na razvoju pozitivnih stavova kod djece, što će u konačnici rezultirati i zaštitom pripadnika manjinskih skupina pogođenih stereotipima, predrasudama te u konačnici i diskriminacijom.

Druga po redu pretpostavka bila je da će djevojčice imati više pozitivnih stavova prema Romima od dječaka. Ova pretpostavka je djelomično potvrđena u školi koju ne pohađaju Romi, dok je u školi s romskom djecom dobiven suprotan rezultat. Ovi rezultati bit će prokomentirani nešto kasnije u dijelu diskusije koji govori o različitim kvalitetama kontakta koje djeca imaju s Romima, jer je objašnjenje usko vezano upravo uz tu tematiku.

5.2. Razlike u socijalnoj distanci prema Romima u dvije škole

Treća pretpostavka ovog istraživanja jest da postoje razlike u socijalnoj distanci između djece koja imaju kontakta s romskom djecom i djece koja nemaju kontakta s njima. Naime, pretpostavljalo se da će djeca koja imaju kontakta s romskom djecom imati manju socijalnu distancu prema Romima od djece koja nemaju kontakta s romskom djecom.

Rezultati t-testova za nezavisne skupine pokazuju značajnu razliku u socijalnoj distanci prema pripadnicima romske etničke manjine između dviju škola i kod djece i kod njihovih roditelja. Socijalna distanca je mjerena na način da su od 7 kontakata poredanih od najbližih („Da mi bude najbolji prijatelj“ – socijalna distanca=0) do najudaljenijih („Istjerao bih ga iz zemlje“ – socijalna distanca=6), ispitanici odabrali najbliži kontakt na koji bi bili spremni s pripadnicima određenih etničkih manjina.

Dok roditelji djece iz etnički mješovite škole imaju veću socijalnu distancu, tj. prihvaćaju tek udaljenije ili nikakve kontakte s pripadnicima romske etničke manjine od roditelja iz druge škole, kod djece je slučaj obrnut i ona djeca koja pohađaju školu s romskom djecom biraju značajno više bliskijih kontakata s Romima od djece iz druge škole. Ovakvi

rezultati kod djece idu u prilog teoriji međugrupnog kontakta (Allport, 1954), dok kod roditelja nema toliko čestog i suradničkog kontakta koji bi izazvao smanjenje predrasuda prema Romima.

No iako je socijalna distanca djece prema Romima u etnički mješovitoj školi značajno manja od socijalne distance djece iz druge škole, djeca u etnički mješovitoj školi i dalje pokazuju najveću socijalnu distancu upravo prema romskoj etničkoj manjini, iako je ona mala i u prosjeku iznosi 1 od maksimalnih 6, što govori da su djeca u prosjeku pristala na drugi najbliži kontakt po redu, tj. na to da dijete romske etničke manjine sjedi s njima u klupi.

Važno je napomenuti i da djeca iz škole koju pohađaju i romska djeca pokazuju i značajno manju socijalnu distancu prema svim ispitivanim etničkim manjinama, osim prema Albancima, ali ovdje je socijalna distanca djece u oba slučaja vrlo mala. U sljedećim istraživanjima moglo bi se ispitati što je točno u podlozi ovakvih rezultata i postoji li mogućnost da je kontakt s jednom vanjskom grupom, u ovom slučaju s Romima, zaista imao nekog efekta ne samo na smanjenje predrasuda prema Romima, već i na smanjenje predrasuda prema ostalim etničkim manjinama. Iako u svom istraživanju nisu dobili razlike u socijalnoj distanci prema Romima ovisno o kontaktu djece s pripadnicima romske etničke manjine, Franceško, Mihić i Kajon (2005) također dobivaju rezultate o značajno manjoj socijalnoj distanci prema drugim etničkim manjinama kod djece u školi koju pohađaju i djeca romske etničke manjine, nego što je to bio slučaj kod djece u drugim školama.

5.2.1. Stavovi djece prema Romima ovisno o vrsti kontakta s pripadnicima romske etničke manjine

Četvrta pretpostavka ovog rada bila je da postoje razlike u stavovima prema romskoj djeci između djece koja imaju različite vrste kontakata s njima i djece koja nemaju takvih kontakata, pri čemu djeca koja imaju kontakt s romskom djecom imaju i pozitivnije stavove prema romskoj djeci od djece koja nemaju takvih kontakata.

Može se reći da je ovo istraživanje drugačije od sličnih istraživanja provedenih na našem prostoru po tome što kao prediktor stavova djece nije korištena samo kvantiteta kontakata, već i kvaliteta istog, koja se očitovala kroz prijateljstvo i druženje s interesnom manjinskom grupom. Kao što je spomenuto u uvodu, Allport (1954) navodi šest uvjeta kontakata koji moraju biti zadovoljeni kako bi došlo do smanjenja predrasuda. Uvjeti se

odnose na međusobnu ovisnost pripadnika dviju grupa, zajedničke ciljeve, jednak status, stvaranje neformalnih kontakata i učestalost istih te na socijalne norme koje promoviraju jednakost. Uzevši u obzir sve ove uvjete, može se vidjeti da oni zajedno opisuju prijateljski odnos. Upravo zbog toga, važno je ispitivati kvalitetu odnosa koji se odvija kontaktom, što je u ovom istraživanju i učinjeno. Pettigrew (1998) u svom radu također daje ključnu ulogu prijateljskom odnosu u smanjenju predrasuda. Prema Pettigrewu (1998) međugrupno prijateljstvo ima veliki potencijal zbog toga što uključuje četiri vrlo bitna procesa medijacije u promjeni stavova prema vanjskoj grupi. To su učenje o vanjskoj grupi, promjena ponašanja, stvaranje afektivnih veza te preispitivanje svoje vlastite grupe. Prijateljstvo je najefikasnije za stvaranje afektivnih veza, no poznato je i da ljudi s prijateljima iz vanjske grupe nauče više o običajima i načinu života te vanjske grupe i s vremenom mijenjaju ponašanje prema pripadnicima te grupe, a u konačnici mijenjaju i svoje stavove prema njima.

T-testovima za nezavisne skupine pokazuje se da značajne razlike u kognitivnoj i afektivnoj komponenti stava djece iz dviju škola ne postoje. Dakle, sama prisutnost Roma u jednoj školi neće pozitivno djelovati ni na emocije ni na mišljenje o Romima. No, kada se umjesto kvantitete kontakta uključila kvaliteta istog, tada je dobivena statistički značajna razlika i u afektivnoj i u kognitivnoj komponenti stava između djece koja izvještavaju da se druže s pripadnicima romske etničke manjine u školi i van škole i onih koji se ne druže s njima, već ih samo susreću, kao i između djece koja navode da imaju prijatelje romske etničke manjine i one djece koja nemaju takvih prijatelja. Drugim riječima, za razvoj pozitivnih emocija i pozitivnog mišljenja prema nekoj vanjskoj grupi ključna je kvaliteta kontakta, tj. druženje i prijateljstvo s pripadnicima te vanjske grupe (Pettigrew, 1998).

5.2.2. Spolne razlike u stavovima prema Romima kod djece

Usporedivši kvalitetu kontakta koju s pripadnicima romske etničke manjine imaju dječaci i djevojčice, vidljivo je da su dječaci ti koji značajno više izvještavaju o druženju s Romima i prijateljstvu s njima, nego što to rade djevojčice. Naime, od ukupnog broja djece koja izvještavaju o druženju i prijateljstvu s pripadnicima romske etničke manjine, njih 80% čine dječaci, a djevojčice tek 20%. Iako spolne razlike nisu glavni predmet ovog istraživanja, zanimljivo je pogledati postoje li stoga i navedene razlike u stavovima djece prema Romima. Gledajući spolne razlike u socijalnoj distanci prema Romima, u školi koju ne pohađaju romska djeca takve razlike u iskazivanju socijalne distance postoje, odnosno djevojčice

iskazuju značajno manju socijalnu distancu od dječaka, što je u skladu s prijašnjim istraživanjima (npr. Hazzard, 1983; Mihić i Mihić, 2003; Powlishta i sur., 1994).

S druge strane, u etnički mješovitoj školi nema spolnih razlika u socijalnoj distanci prema Romima, ali postoji statistički značajna razlika u afektivnoj komponenti stava prema Romima između dječaka i djevojčica te dječaci iskazuju pozitivnije emocije prema Romima od djevojčica. Ovakvi rezultati mogli bi se objasniti time što je od ukupnog broja učenika koji su izjavili da se druže s Romima ili imaju prijatelje romske etničke manjine, gotovo 80% dječaka. Drugim riječima, djevojčice imaju manje „bliskih“ kontakata s Romima pa samim time i negativnije emocije prema njima. Ovdje se postavlja pitanje zbog čega su dječaci ti koji toliko češće biraju bliže kontakte s Romima od djevojčica, te bi se u daljnjim istraživanjima moglo pokušati pronaći odgovor na ovo pitanje.

5.3. Osobine ličnosti roditelja i njihova povezanost sa stavovima djece prema Romima

Peta pretpostavka bila je da će djeca čiji su roditelji autoritarniji i manje otvoreni za iskustva i djeca roditelja koji iskazuju veću socijalnu distancu imati negativnije stavove prema Romima i sami će iskazivati veću socijalnu distancu.

Izračunom koeficijenata korelacije nije dobivena značajna povezanost između autoritarnosti roditelja i stavova djece prema Romima, kao ni značajna povezanost između stavova roditelja prema Romima i stavova njihove djece. Kako bi se detaljnije ispitala tema sličnosti stavova djece i roditelja prema Romima, izračunati su t-testovi za zavisne skupine.

U školi koju ne pohađaju djeca romske etničke manjine razlike između socijalne distance roditelja prema Romima i socijalne distance njihove djece nisu dobivene, dok su u etnički mješovitoj školi razlike dobivene i značajne su. Dobivene razlike u socijalnoj distanci prema Romima između roditelja i njihove djece u etnički mješovitoj školi ne idu u prilog teorijama koje opisuju sličnosti između predrasuda roditelja i njihove djece (Allport, 1954; Degner i Dalage, 2013). Razlike bi se mogle jednim dijelom objasniti kognitivno razvojnom teorijom po kojoj stjecanje stavova ovisi o kognitivnoj zrelosti djece, a ne o tome tko prenosi stavove i koji se sadržaj putem socijalizacije prenosi. S druge strane, u školi koju ne pohađaju romska djeca razlike između stavova roditelja i djece prema Romima nisu dobivene pa se sve zajedno može objasniti i teorijom kontakta (Allportu, 1954). Naime, djeca iz etnički mješovite škole imaju značajno nižu socijalnu distancu od svojih roditelja, a i od djece iz druge škole,

upravo zbog svakodnevnog kontakta koji imaju s pripadnicima romske etničke manjine. Ovakvi nalazi ukazuju na važnu ulogu kontakta, odnosno važnost okoline u smanjenju predrasuda, što u ovom slučaju nadmašuje i efekte stavova roditelja i efekte osobina ličnosti roditelja na formiranje stavova djece.

Osobina ličnosti roditelja koja se pokazala povezanom s iskazivanjem negativnih stavova djece prema Romima jest otvorenost. Otvorenost roditelja je značajno negativno povezana sa stavovima djece prema Romima, što se može objasniti već opisanim karakteristikama otvorenih osoba, koje su vjerojatno dijelom genetski, a dijelom učenjem prenesene i na njihovu djecu (Sibley i Duckitt, 2008). Od osobina ličnosti koje su povezane s predrasudama kod djece prema drugim etničkim manjinama pokazuju se savjesnost i neuroticizam kod roditelja. Sličnu povezanost opisuju i Sibley i Duckitt (2008) u svojoj meta-analizi, a objašnjavaju je postojećim kulturalnim vrijednostima. Naime, ukoliko kultura u značajnoj mjeri vrednuje imućnost, materijalni uspjeh i osobnu sreću, kod osoba koje su anksiozne, nervozne i napete te koje zbog toga ne uspijevaju zadovoljiti navedene vrijednosti, postoji veća vjerojatnost da će usvojiti negativne stavove prema vanjskim grupama i manjinama, pogotovo ako osjećaju da su manjinama te vrijednosti zadovoljene više nego njima samima (Sibley i Duckitt, 2008). Bilo bi zanimljivo istražiti mehanizme u podlozi povezanosti određenih osobina ličnosti i socijalne distance prema određenim etničkim manjinama, tj. ispitati zašto su upravo savjesnost i neuroticizam povezani sa socijalnom distancom prema Srbima, a otvorenost sa socijalnom distancom prema Romima.

5.3.1. Osobine ličnosti i stavovi roditelja prema Romima

Gledajući rezultate roditelja, vidljiva je značajna pozitivna povezanost rezultata na Skali desničarske autoritarnosti sa socijalnom distancom, odnosno stavovima prema Romima, no takva povezanost je dobivena samo kod roditelja djece iz škole koju ne pohađaju romska djeca. Dakle, moglo bi se reći da je socijalna distanca prema Romima kod roditelja djece iz škole bez Roma povezana s njihovom autoritarnošću kao osobinom ličnosti, dok kod roditelja iz druge škole socijalna distanca nije povezana ni sa jednom osobinom ličnosti. Na temelju toga se može zaključiti da postoje neke druge varijable koje objašnjavaju predrasude prema Romima kod tih roditelja, a kao pretpostavke se mogu uzeti varijable poput kontakta, iskustva i općenitog negativnog stajališta koje ti roditelji imaju prema Romima. Važno je napomenuti da roditelji čija djeca pohađaju školu zajedno s romskom djecom imaju i značajno veću socijalnu distancu prema Romima od roditelja iz druge škole. Sve zajedno moglo bi se

djelomično objasniti komentarima roditelja iz etnički mješovite škole, koji u svojoj srži sadrže osjećaj nepravde, ali i brigu o školskom okruženju njihove djece. Naime, od ispitanih roditelja u toj školi, njih više od 80% ima završenu tek osnovnu ili srednju školu, 10% ih je nezaposleno i velika većina je lošeg socioekonomskog statusa. Roditelji navode da bez obzira na to, oni svoja primanja moraju raspodijeliti kako bi djeci platili školske knjige, kuhinju i izlete, dok pripadnicima romske etničke manjine sve navedeno podmiruje država. Ovdje je vidljiva izrazita frustracija roditelja pa postoji vjerojatnost da negativni stavovi proizlaze jednim dijelom iz ove teme. Nadalje, romska djeca su najčešće viđena kao neuredna, agresivna i kao oni koji ometaju nastavu pa postoji vjerojatnost da roditelji zbog brige za vlastitu djecu i njihovo obrazovanje izražavaju negativne stavove prema Romima. U budućim istraživanjima trebalo bi detaljnije ispitati i stavove roditelja te uzeti u obzir i navedene varijable.

Nadalje, rezultati ovog istraživanja pokazuju i negativnu povezanost RWA s otvorenošću (Tablica 11. i 12.), dok izravna povezanost otvorenosti, kao ni ostalih osobina ličnosti s negativnim stavovima nije dobivena. Ovakvi rezultati mogu se objasniti teorijom dualnog motivacijskog procesiranja, prema kojoj otvorenost k iskustvu predviđa autoritarnost (RWA), a samim time indirektno predviđa i predrasude (Duckitt, 2001). Naime, ljudi koji su u manjoj mjeri otvoreni za nova iskustva, trebali bi se više poistovjetiti s postojećim socijalnim normama i vrijednostima te će u većoj mjeri prihvatiti stvari onakvima kakve jesu, bez previše želje za promjenom (Sibley i Duckitt, 2008). Oni će vrednovati jednostavna i nedvosmislena moralna pravila i propise o tome kako bi svijet trebao funkcionirati. Također, ljudi nisko otvoreni za iskustva više su osjetljivi na prijetnje vlastitim socijalnim vrijednostima i normama, bile one realne ili simbolične, te je samim time veća vjerojatnost da će pripadnike vanjskih grupa koji priznaju vrijednosti drugačije od njihovih vlastitih gledati kao prijetnju (Sibley i Duckitt, 2008).

S druge strane, ljudi visoko otvoreni za iskustva trebali bi više prihvaćati alternativna stajališta i, prema Flynnu (2005), trebali bi biti više otvoreni prema informacijama koje nisu u skladu s normativnim vjerovanjima o pripadnicima vanjskih grupa.

5.4. Implikacije

Zaključno, iz dobivenih nalaza možemo vidjeti kolika je zapravo uloga kontakta, a pogotovo njegove kvalitete na smanjenje negativnih stavova prema nekoj vanjskoj grupi, u ovoj slučaju prema Romima. U ovom radu vidljivo je da je čak i pohađanje škole zajedno s pripadnicima romske etničke manjine na neki način značajno smanjilo socijalnu distancu prema Romima, dok se druženje s djecom pripadnicima te etničke manjine pokazalo kao značajan prediktor izražavanja pozitivnih emocija, pozitivnog mišljenja i smanjene socijalne distance prema Romima. No kao značajna prediktorska varijabla negativnog mišljenja i negativnih emocija prema Romima pokazala se varijabla prisutnosti Roma u razredu. Dakle, s jedne strane druženje s pripadnicima Romske etničke manjine smanjuje socijalnu distancu i ima pozitivne efekte na emocije i mišljenje, a s druge strane prisutnost Roma u razredu djeluje obrnuto. Dobiveni nalazi mogu se objasniti time što djeca često izjavljuju da ih djeca romske etničke manjine koja idu s njima u razred „zezaju“ i tuku, što značajno može utjecati i na afektivnu i na kognitivnu komponentu stava prema njima.

No, važno je napomenuti da sama prisutnost Roma u razredu određuje kvantitetu kontakta, a ne kvalitetu istog i zbog toga je potrebno s djecom raditi na uspostavljanju pozitivnijeg odnosa prema Romima, kako bi se u konačnici izbjegao nastanak „prave“ etničke distance koja je prisutna kod odraslih, a koja je i kvalitativno različita od socijalne distance djece koja se prvenstveno oslanja na emocije prema određenoj etničkoj manjini (Mihčić, 2003). Dakle, u ovom slučaju rješenje nije razrede učiniti što etnički homogenijim i kohezivnijim, što bi Rome učinilo još više isključenim iz društvenog i školskog života, već je potrebno više pažnje posvetiti osmišljavanju metoda kvalitetnijeg uključivanja romske djece u razred. Naime, inkluzija ne podrazumijeva samo fizičku prisutnost djece u razredu, već je prema Allportovoj teoriji kontakta (1954) potrebno zadovoljiti određene uvjete kako bi grupa postala kohezivna, dajući djeci zadatke koje mogu ostvariti samo uz suradnju s djecom romske etničke manjine.

Jedan od načina kako bi se postigla suradnja djece jest suradnički način učenja metodom slagalice (Aronson i sur., 1978; prema Aronson, 2012). Naime, djeca su još od malena upućena u igru slagalice i znaju da, kako bi dobili konačnu sliku, moraju svaki dio slagalice točno posložiti. Upravo se na tom principu temelji i ova metoda. Djeca su nasumično podijeljena u grupe i svatko iz grupe dobije dio gradiva, prilikom čega svi dijelovi zajedno čine cjelinu. Nakon toga, djeca s istim gradivom iz različitih grupa prelaze u novu –

eksperimentalnu grupu. U toj grupi svi imaju isti dio gradiva i cilj je zajednički raspraviti o gradivu i odlučiti o važnim dijelovima koje će prenijeti svojoj matičnoj grupi kada se u nju vrate. Djeca pritom diskutiraju o gradivu, nadopunjuju jedni druge, slušaju i uče. Nakon toga, djeca se vraćaju u svoje matične grupe i zadatak svakog člana matične grupe je prezentirati svoj dio gradiva ostatku grupe. U konačnici, svi članovi grupe su upoznati s cijelim gradivom te njihovo znanje ovisi i o vlastitoj, a još više o aktivnosti drugih članova. Kako bi se što više potaknula motivacija svakog člana da daje sve od sebe u ostvarenju zajedničkog cilja, ovaj zadatak kasnije može biti ocijenjen na način da učenici pišu kratku provjeru cijelog gradiva. Ovom metodom potiče se suradnja među svim učenicima, kao i njihova međuovisnost te se izjednačava status svih učenika u razredu.

Aronson (2012) u svojoj knjizi govori i o pozitivnim efektima desegregacije na smanjenje predrasuda prema nekoj vanjskoj grupi. Kao jednu od teorija koja objašnjava učinke desegregacije, Aronson (2012) navodi da kada smo „prisiljeni“ surađivati s ljudima s kojima ne želimo surađivati ponajprije se javlja kognitivna disonanca. U ovakvim neizbježnim situacijama težit ćemo smanjenju kognitivne disonance na način da ćemo uvjeravati sami sebe da osobe s kojima moramo surađivati i nisu toliko loše kao što smo prije mislili, tražit ćemo njihove pozitivne karakteristike te pokušati ignorirati ili barem minimalizirati važnost njihovih negativnih karakteristika (Aronson, 2012). Dakle, važno je uvesti desegregaciju u škole i poticati djecu na suradnju s pripadnicima romske etničke manjine, kako bi u konačnici došlo i do smanjenja predrasuda djece prema toj etničkoj manjini.

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju da kvaliteta kontakta kroz druženje s pripadnicima romske etničke manjine ima pozitivnog efekta na smanjenje predrasuda, dok fizička prisutnost Roma u razredu ima negativnih efekata i dovodi do više negativnih stavova prema Romima. Ovakvi rezultati još jednom upućuju da u razredu ne vlada kohezija ni suradnički način učenja te da je nužna promjena načina rada u razredima s pripadnicima romske etničke manjine. Pažnja i aktivnost psihologa i ostalih djelatnika uključenih u rad s djecom trebala bi se više usmjeriti na kvalitetnije zbližavanje djece iz većinske i manjinskih kultura. Važno je i da djeca uče o vlastitoj kulturi, kao i kulturama drugih ljudi, a pogotovo o kulturi Roma. Na taj način će bolje upoznati vlastite kolege iz razreda, što također može imati efekta na smanjenje predrasuda prema njima.

Važnost kontakta u smanjenju predrasuda vidljiva je i kroz rezultate koji pokazuju da su u ovom slučaju druženje i kontakt s pripadnicima romske etničke manjine imali više efekta na stavove djece, nego što su imali roditelji djece, odnosno osobine ličnosti roditelja, autoritarnost i njihovi stavovi. Od još je veće važnosti nalaz da djeca koja pohađaju školu s Romima imaju ne samo značajno manju socijalnu distancu prema Romima, već i prema svim ostalim etničkim manjinama, od djece koja su pohađala školu bez ijednog pripadnika romske etničke manjine. Drugim riječima, postoji vjerojatnost da su upravo prisutnost i kontakt s jednom od vanjskih grupa djelovali na smanjenje socijalne distance i prema ostalim vanjskim grupama, tj. etničkim manjinama i takva djeca su općenito imala značajno manju socijalnu distancu i predrasude. Bilo bi zanimljivo u budućim istraživanjima detaljnije ispitati ima li ovakav kontakt s jednom od etničkih manjina zaista efekta na smanjenje predrasuda i prema ostalim etničkim manjinama, a nakon toga može se ispitati efekt ovakvog kontakta i na smanjenje socijalne distance prema nekim drugim grupama ljudi, kao što su npr. osobe s invaliditetom ili pak osobe homoseksualne orijentacije.

Ovakav tip istraživanja s djecom i njihovim roditeljima do sada još nije proveden u Hrvatskoj, stoga ovo istraživanje daje vrijedan teorijski doprinos i okosnicu za buduća istraživanja koja će se baviti ovom tematikom. Slična istraživanja provedena su na ovim prostorima (npr. Ćirović i sur., 2011; Maričić i sur., 2012; Mihić i Mihić, 2003; Šlezak i Šakaja, 2012), ali nijedno nije uključivalo sve tri komponente stava djece zajedno sa stavovima roditelja, osobinama ličnosti i njihovom autoritarnošću. Također, u ovom istraživanju je ispitivanje s djecom provedeno individualno, što ovom radu dodaje još jednu određenu vrijednost.

Na kraju treba spomenuti i nedostatke ovog istraživanja. Prvenstveno, radi veće pouzdanosti rezultata bilo bi bolje da su u istraživanju sudjelovala oba roditelja. No kako je istraživanje provedeno u sklopu roditeljskih sastanaka na koje najčešće dolazi po jedan roditelj svakog učenika, podaci su prikupljeni samo od roditelja koji je prisustvovao roditeljskom sastanku. Nadalje, roditelji djece koji su sudjelovali u istraživanju većinom nisu visoko obrazovani i većini je ovo bio prvi put da se susreću s ispunjavanjem ovakvih vrsta upitnika pa se postavlja pitanje u kojoj mjeri su pravilno razumjeli i interpretirali čestice, a pogotovo čestice iz Skale desničarske autoritarnosti koje su teže razumljive. Također, roditelji su, zbog manjka prostora, sjedili po dvoje u klupama pa su njihovi odgovori bili lako uočljivi od strane drugih, što dovodi i do mogućnosti davanja socijalno poželjnih odgovora. Što se tiče materijala koji su korišteni za ispitivanje djece, postoji velika potreba za razvojem

instrumenata koji bi mjerili stavove djece i koji bi obuhvatili sve tri komponente stava, kognitivnu, afektivnu i ponašajnu. Zbog nedostatka istih, u ovom istraživanju je rađena kombinacija pojedinih čestica i skala koje su strani istraživači koristili u svojim istraživanjima. Također, pozadine korištenih fotografija romske djece i djece većinskog stanovništva prilično se razlikuju te bi ih trebalo ujednačiti, a same fotografije trebalo bi odabrati od većeg broja fotografija koje bi prije bile validirane na određenom uzorku.

U konačnici, kroz raspravu je spomenuto nekoliko preporuka za buduća istraživanja, a još jedna od njih jest i repliciranje ovog istraživanja, ali na većem uzorku i u većim sredinama. Naime, ovo istraživanje je provedeno u dvije škole čiji učenici žive isključivo na selu pa bi bilo zanimljivo usporediti rezultate s rezultatima dobivenim od djece koja žive u većim sredinama i gradovima. Nužno je provoditi daljnja istraživanja na ovu temu, od čega bi od izrazite vrijednosti bilo provesti i longitudinalno istraživanje kojim bi se jasno vidio razvoj predrasuda kod djece, njihov intenzitet i promjena s dobi, kao i efekt kontakta na razvoj istih.

6. ZAKLJUČAK

U školi koju pohađaju romska djeca postoje značajne razlike u socijalnoj distanci prema Romima između djece i roditelja te djeca pokazuju značajno manju socijalnu distancu prema Romima od svojih roditelja, dok u školi bez romske djece značajne razlike nisu dobivene.

Postoje značajne razlike u izražavanju socijalne distance prema Romima između dječaka i djevojčica u školi bez pripadnika romske etničke manjine, pri čemu dječaci izražavaju značajno veću socijalnu distancu prema Romima od djevojčica. U školi s romskom djecom spolne razlike su dobivene kod izražavanja emocija prema Romima te dječaci iskazuju značajno više pozitivnih emocija prema Romima, nego što to čine djevojčice.

Postoje značajne razlike u socijalnoj distanci između djece koja imaju kontakta s romskom djecom i djece koja nemaju kontakta, pri čemu djeca koja imaju kontakta s romskom djecom imaju manju socijalnu distancu prema Romima od djece koja nemaju nikakvih kontakta s romskom djecom.

Dobiveni rezultati pokazuju da postoje značajne razlike u afektivnoj i kognitivnoj komponenti stava djece prema Romima između djece koja iskazuju da se druže s Romima i imaju prijatelja romske etničke manjine i djece koja se ne druže s pripadnicima romske etničke manjine, niti ih navode kao prijatelje. Djeca koja se druže s Romima u školi i/ili izvan škole ili navode da imaju prijatelje Romske etničke manjine imaju značajno pozitivnije stavove prema toj etničkoj manjini.

Rezultati povezanosti osobina ličnosti roditelja sa stavovima djece prema Romima pokazuju da djeca introvertiranijih roditelja i roditelja manje otvorenih za iskustva imaju veću socijalnu distancu prema Romima i to samo u školi koju pohađaju i pripadnici romske etničke manjine, dok druge povezanosti stavova roditelja prema Romima, njihovih osobina ličnosti i autoritarnosti sa stavovima djece prema Romima nisu pronađene.

Rezultati regresijskih analiza pokazuju da je druženje s pripadnicima romske etničke manjine značajan prediktor manje socijalne distance, pozitivnih emocija i pozitivnog mišljenja o Romima, dok se prisutnost Roma u razredu pokazala značajnim prediktorom negativnih emocija i negativnog mišljenja o Romima.

7. LITERATURA

- About, F. E. i Amato, M. (2001). Developmental and socialization influences on intergroup bias. U: R. Brown i S.I. Gaertner (Ur.), *Blackwell handbook of social psychology: Intergroup processes* (str. 65-85). Oxford: Blackwell.
- About, F. E. i Doyle, A. B. (1996). Parental and peer influences on children's racial attitudes. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 371-383.
- About, F. E. i Levy, S. R. (2000). Intervention to reduce prejudice and discrimination in children and adolescents. U: S. Oskamp (Ur.), *Reducing prejudice and discrimination* (str. 269-293). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J. i Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper-Row.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge/Reading, MA: Addison-Wesley.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Aronson, E. (2012). *The social animal*. New York, Worth Publishers.
- Beckman, L. i Takman, J. (1965). On the anthropology of a Swedish Gypsy population. *Hereditas*, 53, 272-280.
- Beelmann, A. i Heinemann, K. S. (2014). Preventing prejudice and improving intergroup attitudes: A meta-analysis of child and adolescent training programs. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 35, 10–24.
- Blascovich, J., Mendes, W. B., Hunter, S. B., Lickel, B. i Kowai-Bell, N. (2001). Perceiver threat in social interactions with stigmatized others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 253-267.

- Branch, C. W. i Newcombe, N. (1986). Racial attitude development among young black children as a function of parental attitudes: A longitudinal and cross sectional study. *Child Development*, 57, 712-721.
- Bogardus, E. S. (1925). Measuring social distance. *Journal of Applied Sociology*, 9, 299-308.
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research*, 17, 265-271.
- Bošković, T. (2013). Evaluacija edukacije i indirektnog kontakta kao strategija promene stavova prema osobama sa psihijatrijskom dijagnozom. *Primenjena psihologija*, 6, 67-80.
- Brown, R. (2010). *Prejudice: Its social psychology*. Oxford, UK: Blackwell.
- Cameron, J. A., Alvarez, J. M., Ruble, D. N. i Fulgni, A. J. (2001). Children's lay theories about ingroups and outgroups: Reconceptualizing research of prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 118-128.
- Chu, D. i Griffey, D. (1985). The contact theory of racial integration: The case of sport. *Sociology of Sport Journal*, 2, 323-333.
- Cohn, W. (1973). *The Gypsies*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.
- Čorkalo-Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Promjene međuetničke diskriminacije u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15, 377-400.
- Ćirović, I., Jošić, S. i Žeželj, I. (2011). Primjena i validacija Testa implicitnih asocijacija u mjerenju implicitnih predrasuda kod djece. *Suvremena psihologija*, 14, 171-182.
- Damigella, D. i Licciardello, O. (2014). Stereotypes and prejudices at school: A study on primary school reading books. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 127, 209 – 213.

- Degner, J. i Dalege, J. (2013). The apple does not fall far from the tree, or does it? A meta-analysis of parent–child similarity in intergroup attitudes. *Psychological Bulletin*, *139*, 1270–1304.
- Dhont, K., Roets, A. i Van Hiel, A. (2013). The intergenerational transmission of need for closure underlies the transmission of authoritarianism and antiimmigrant prejudice. *Personality and Individual Differences*, *54*, 779–784.
- Dhont, K. i Van Hiel, A. (2012). Intergroup contact buffers against the intergenerational transmission of authoritarianism and racial prejudice. *Journal of Research in Personality*, *46*, 231–234.
- Duckitt, J. (1991). The development and validation of a Subtle Racism scale in South Africa. *South African Journal of Psychology*, *21*, 233-239.
- Duckitt, J. (1993). Right-wing authoritarianism among white South African students: Its measurement and correlates. *Journal of Social Psychology*, *133*, 553–563.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. U: M. P. Zanna (Ur.), *Advances in experimental social psychology* (str. 41-113). New York: Academic Press.
- Duriez, B., Soenens, B. i Vansteenkistee, M. (2007). In search of the antecedents of adolescent authoritarianism: The relative contribution of parental goal promotion and parenting style dimensions. *European Journal of Personality*, *21*, 507-527.
- Eller, A. i Abrams, D. (2003). School-promoted contact on intergroup bias ‘Gringos’ in Mexico: Cross-sectional and longitudinal effects of language. *Group Processes and Intergroup Relations*, *6*, 55-75.
- Esses, V. M., Jackson, L. M. i Armstrong T. L. (1998). Intergroup competition and attitudes toward immigrants and immigration: An instrumental model of group conflict. *Journal of Social Issues*, *54*, 699-724.

- Firebaugh, G. i Davis, K. E. (1988). Trends in antiblack prejudice, 1972-1984: Region and cohort effects. *The American Journal of Sociology*, 94, 251-272.
- Fishbein, H. D. (2002). *Peer prejudice and discrimination: The origin of prejudice*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Flyn, F. J. (2005). Having an open mind: The impact of openness to experience on interracial attitudes and impression formation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 816-826.
- Franceško, M., Mihić, V. i Kajon, J. (2005). Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola. *Psihologija*, 39, 167-182.
- Fulgosi-Masnjak, R. i Dalić-Pavelić, S. (2001). Neke metrijske karakteristike Upitnika za mjerenje stavova učenika bez teškoća u razvoju prema učenicima s posebnim potrebama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 37, 219-228.
- Gash, H. (1993). A constructivist attempt to change attitudes towards children with special needs. *European Journal of Special Needs Education*, 8, 106-125.
- Guerrero, S., Enesco, I., Lago, O. i Rodríguez, P. (2010). Preschool children's understanding of racial cues in drawings and photographs. *Cognitive Development*, 25, 79-89.
- Harris, D. B., Gough, H. G. i Martin, W. E. (1950). Children's ethnic attitudes: II. Relationship to parental beliefs concerning child training. *Child Development*, 21, 169-181.
- Hazzard, A. (1983). Children's experience with, knowledge of, and attitude toward disabled persons. *The Journal of Special Education*, 17, 131-139.
- Hill, T., Lewicki, P., Czyzewska, M. i Boss, A. (1989). Self-perpetuating development of encoding biases in person perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 373-387.

- John, O. P. i Srivastava, S. (1999). The Big-Five trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives. U: L. A. Pervin i O. P. John (Ur.), *Handbook of personality: Theory and research* (str. 102–138). New York: Guilford Press.
- Kardum, I., Gračanin, A. i Hudek-Knežević, J. (2006). Odnos crta ličnosti i stilova privrženosti s različitim aspektima seksualnosti kod žena i muškaraca. *Psihologijske teme*, 15, 101-128.
- Kurzban, R. i Leary, M. R. (2001). Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion. *Psychological Bulletin*, 127, 187-208.
- Levy, S. R. i Hughes, J. M. (2009). Development of racial and ethnic prejudice among children. U: T. D. Nelson (Ur.), *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination* (str. 23-42). New York: Psychology Press.
- Macrae, C. N., Stangor, C. i Hewstone, M. (1996). *Stereotypes and stereotyping*. New York: The Guilford Press.
- Madey, S. F. i Ondrus, S. A. (1999). Illusory correlations in perceptions of obese and hypertensive patients' noncooperative behaviors. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 1200-1217.
- Mahajan, N., Martinez, M. A., Gutierrez, N. L., Diesendruck, G., Banaji, M. R. i Santos, L. R. (2011). The evolution of intergroup bias: Perceptions and attitudes in rhesus macaques. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100, 387–405.
- Maričić, J. (2009). Teorije i istraživanja predrasuda u dječjoj dobi. *Psihologijske teme*, 18, 137-157.
- Maričić, J., Kamenov, Ž. i Horvat, K. (2012). Predrasude u dječjoj dobi: Provjera dviju skala socijalne distance. *Društvena istraživanja*, 21, 137-158.
- Marsh, A. (1970). Awareness of racial differences in West African and British children. *Race*, 11, 289–302.

- McCrae, R. R. (1996). Social consequences of experiential openness. *Psychological Bulletin*, 120, 323-337.
- McGlothlin, H. i Killen, M. (2006). Intergroup attitudes of European American children attending ethnically homogeneous schools. *Child Development*, 77, 1375–1386.
- McWhirter, B. T. (1990). Loneliness: A review of current literature, with implications for counseling and research. *Journal of Counseling and Development*, 68, 417–422.
- Meeusen, C. (2014). The parent–child similarity in cross-group friendship and anti-immigrant prejudice: A study among 15-year old adolescents and both their parents in Belgium. *Journal of Research in Personality*, 50, 46–55.
- Mičević, J. (2005). Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, 38, 167-179.
- Mihić, V. i Mihić, I. (2003). Poznajem, prihvatam, poštujem – Istraživanje etničke distance kod dece i njihovih roditelja. *Psihologija*, 36, 167-182.
- Nesdale, D. (1999). Social identity and ethnic prejudice in children. U: P. Martin i W. Noble (Ur.), *Psychology and society* (str. 92-110). Brisbane: Australian Academic Press.
- Nesdale, D. i Flessler, D. (2001). Social identity and the development of children's group attitudes. *Child Development*, 72, 506-517.
- Nesdale, D., Durkin, K., Maass, A. i Griffiths, J. (2005). Threat, group identification and prejudice. *Social Development*, 14, 189-205.
- Operario, D. i Fiske, S. T. (2001). Effects of trait dominance on powerholders' judgments of subordinates. *Social Cognition*, 19, 161-180.
- Park, J. H., Faulkner, J. i Schaller, M. (2003). Evolved disease-avoidance processes and contemporary anti-social behaviour: Prejudicial attitudes and avoidance of people with physical disabilities. *Journal of Nonverbal Behavior*, 27, 65-87.

- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Reviews of Psychology*, 49, 65-85.
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38, 922–934.
- Piercy, M., Wilton, K. i Townsend, M. (2002). Promoting the social acceptance of young children with moderate-severe intellectual disabilities using cooperative-learning techniques. *American Journal of Mental Retardation*, 107, 352–360.
- Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije. *Društvena istraživanja*, 2, 229-250.
- Powlishta, K. K., Srbin, L. A., Doyle, A. i White, D. R. (1994). Gender, ethnic, and body type biases: The generality of prejudice in children. *Developmental Psychology*, 30, 526-536.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. i Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–763.
- Raabe, T. i Beelmann, A. (2011). Development of ethnic, racial, and national prejudice in childhood and adolescence: A multinational meta-analysis of age differences. *Child Development*, 82, 1715–1737.
- Rutland, A., Cameron, L., Bennett, L. i Ferrell, J. (2005). Interracial contact and racial constancy: A multi-site study of racial intergroup bias in 3–5-year old Anglo-British children. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 25, 699–713.
- Rutland, A., Cameron, L., Milne, A. i McGeorge, P. (2005). Social norms and self-presentation: Children’s implicit and explicit intergroup attitudes. *Child Development*, 76, 451–466.

- Sherif, O. J. Harvey, W. B. J., Hood, W. R. i Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment*. Preuzeto 7. siječnja, 2016, s <http://psychclassics.yorku.ca/Sherif/>.
- Sibley, C. G. i Duckitt, J. (2008). Personality and prejudice: A meta-analysis and theoretical review. *Personality and Social Psychology Review*, 12, 248-279.
- Šlezak, H. i Šakaja, L. (2012). Prostorni aspekti socijalne distance prema Romima. *Hrvatski geografski glasnik*, 74, 91-109.
- Tajfel. H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal od Social Issues*, 25, 79-97.
- Treiman, D. J. (1966). Status discrepancy and prejudice. *American Journal of Sociology*, 71, 651-664.
- Voci, A. i Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 37–54.
- Walker, I. i Crogan, M. (1998). Academic performance, prejudice, and the jigsaw classroom: New pieces to the puzzle. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 8, 381-393.
- Weller, L. (1964). The relationship of personality and nonpersonality factors to prejudice. *The Journal of Social Psychology*, 63, 129-137.
- Whitley, B. E. i Lee, S. E. (2000). The relationship of authoritarianism and related constructs to attitudes toward homosexuality. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 144–170.
- Wilson, T. C. (1986). Interregional migration and racial attitudes. *Social Forces*, 65, 177-186.
- Wood, P. B. i Sonleitner, N. (1996). The effect of childhood interracial contact on adult antiblack prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 1-17.

Zakrisson, I. (2005). Construction of a short version of the Right-Wing Authoritarianism (RWA) scale. *Personality and Individual Differences*, 39, 863-872.

8. PRILOZI

Prilog 1. Fotografije romske djece i djece bijele rase

Djevojčica romske etničke manjine

Dječak romske etničke manjine

Djevojčica bijele rase

Dječak bijele rase

Prilog 2. Deskriptivni rezultati stavova djece prema etničkim manjinama

	Djeca		t	Cohenov d
	Sv.Đurđ – s kontaktom s Romskom djecom	Martijanec –bez kontakta s Romskom djecom		
Socijalna distanca prema Romima	M SD min=0; max=6	1.00 1.49	2.44 1.86	4.41** 0.85
Socijalna distanca prema Slovincima	M SD min=0; max=6	0.15 0.53	0.77 1.34	3.17** 0.61
Socijalna distanca prema Bošnjacima	M SD min=0; max=6	0.31 0.80	0.94 1.55	2.63** 0.51
Socijalna distanca prema Srbima	M SD min=0; max=6	0.56 1.09	1.52 1.83	3.30** 0.64
Socijalna distanca prema Albancima	M SD min=0; max=6	0.41 0.92	0.73 1.32	1.47 0.28
Socijalna distanca prema Mađarima	M SD min=0; max=6	0.43 0.92	1.37 1.94	3.20** 0.62
Ukupna socijalna distanca	M SD min=0; max=36	2.85 4.10	7.77 7.82	4.10** 0.79

*p < .05; **p < .01

Prilog 3. Deskriptivni rezultati stavova roditelja prema etničkim manjinama

		Roditelji			
		Sv.Đurđ - s kontaktom s Romskom djecom	Martijanec – bez kontakta s Romskom djecom	t	Cohenov d
Socijalna distanca prema Romima	M	3.30	2.35	2.36*	0.46
	SD	2.00	2.14		
Socijalna distanca prema Slovincima	M	0.57	0.77	0.88	0.17
	SD	1.02	1.26		
Socijalna distanca prema Bošnjacima	M	1.48	1.75	0.74	0.14
	SD	1.69	2.03		
Socijalna distanca prema Srbima	M	2.06	2.48	1.03	0.20
	SD	1.89	2.36		
Socijalna distanca prema Albancima	M	2.50	2.33	0.46	0.09
	SD	1.70	2.19		
Socijalna distanca prema Mađarima	M	1.41	1.90	1.36	0.26
	SD	1.65	2.08		
Ukupna socijalna distanca	M	11.31	11.58	0.16	0.03
	SD	6.64	10.21		

*p < .05; **p < .01

Prilog 4. Prikaz postotka odgovora djece na česticama iz skale privlačnosti prema romskoj i bijeloj djeci prikazanoj na fotografijama

	Rom	bijelac	df
dobar	87.7	99.1	105
loš	12.3	0.9	
sretan	66	98.1	105
tužan	34	1.9	
zanimljiv	85.8	98.1	105
dosadan	14.2	1.9	
pošten	70.8	100	105
nepošten	29.2	0	
drag	78.3	94.3	105
mrzak	21.7	5.7	
čist	45.3	97.2	105
prljav	54.7	2.8	
vrijedan	71.7	99.1	105
lijen	28.3	0.9	
pametan	84	99.1	105
glup	16	0.9	
lijep	71.7	98.1	105
ružan	28.3	1.9	
bezopasan	90.6	100	105
opasan	9.4	0	

Prilog 5. Deskriptivni rezultati djece na skali privlačnosti prema romskoj i bijeloj djeci prikazanoj na fotografijama

		Rom	bijelac	t	Cohenov d
Loš/dobar	M	0.88	0.99	3.56**	0.45
	SD	0.33	0.10		
Tužan/sretan	M	0.66	0.98	7.04**	0.91
	SD	0.48	0.14		
Dosadan/zanimljiv	M	0.86	0.98	3.53**	0.45
	SD	0.35	0.14		
Nepošten/pošten	M	0.71	1.00	6.59**	0.89
	SD	0.46	0.00		
Mrzak/drag	M	0.78	0.94	3.76**	0.48
	SD	0.41	0.23		
Priljav/čist	M	0.45	0.97	10.26**	1.39
	SD	0.50	0.17		
Lijen/vrijedan	M	0.72	0.99	6.01**	0.83
	SD	0.45	0.10		
Glup/pametan	M	0.84	1.00	4.48**	0.61
	SD	0.37	0.00		
Ružan/lijep	M	0.72	0.99	6.01**	0.83
	SD	0.45	0.10		
Opasan/bezopasan	M	0.91	0.99	2.80**	0.37
	SD	0.29	0.10		

*p < .05; **p < .01

Prilog 6. Postotak odgovora ispitanika o prihvaćanju ponuđenih socijalnih kontakata prema ispitanim etničkim skupinama

		Roditelji i djeca iz Osnovne škole <i>Martijanec</i> (1) i Osnovne škole <i>Sveti Đurđ</i> (2)											
Socijalni kontakti		Slovenci		Srbi		Bošnjaci		Romi		Albanci		Mađari	
		1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
R	Usko srodstvo/ bračni drug	55.8	61.1	25	25.9	34.6	37	19.2	7.4	23.1	14.8	30.8	38.9
D	Najbolji prijatelj	71.2	92.6	42.3	74.1	65.4	83.3	17.3	57.4	71.2	79.6	57.7	77.8
R	Osobni prijatelj	28.8	29.6	28.8	24.1	28.8	29.6	32.7	16.7	28.8	13	28.8	25.9
D	Sjedi sa mnom u klupi	1.9	0	19.2	7.4	5.8	7.4	17.3	14.8	1.9	7.4	5.8	9.3
R	Susjed u ulici	9.6	5.6	7.7	16.7	11.5	9.3	11.5	16.7	11.5	27.8	13.5	16.7
D	Učenik u mom razredu	13.5	0	15.4	11.1	15.4	3.7	23.1	11.1	19.2	7.4	11.5	7.4
R	Kolega na poslu	0	0	0	7.4	3.8	7.4	5.8	11.1	5.8	18.5	3.8	5.6
D	Učenik moje škole	7.7	7.4	7.7	5.6	3.8	5.6	15.4	11.1	1.9	3.7	11.5	3.7
R	Državljanin RH	1.9	0	5.8	3.7	3.8	5.6	7.7	14.8	3.8	5.6	3.8	0
D	Susjed u ulici	3.8	0	1.9	0	1.9	0	7.7	0	1.9	1.9	0	1.9
R	Posjetitelj RH	1.9	0	15.4	22.2	7.7	11.1	7.7	13	13.5	18.5	7.7	13
D	Živi u mom mjestu	1.9	0	9.6	1.9	7.7	0	11.5	3.7	3.8	0	7.7	0
R	Isključenje iz RH	1.9	1.9	17.3	0	9.6	0	15.4	20.4	13.5	1.9	11.5	0
D	Isključenje iz RH	0	0	3.8	0	0	0	7.7	1.9	0	0	5.8	0

D – djeca; **R** – roditelji